

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA
ARCHEOLOGICZNEGO

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LV

1999 - 2001

WARSZAWA 2001 VARSOVIE

Redaguje zespół: mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny),
prof. dr. hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego), mgr Radosław J. Prochowicz,
mgr Andrzej Tomaszewski, doc. dr. hab. Teresa Węgrzynowicz (zastępczyni redaktora naczelnego)

Tłumaczenia: Anna Kinecka
Katarzyna Czarnecka, Jacek Andrzejowski

Rysunki: J. Andrzejowski, V. Beljavec, M. Cyrek, W. Gawrysiak-Leszczynska, K. Hahuła, A. Kamińska, L. Kobylińska,
W. Krajewski, R. Marszałek, G. Nowakowska, K. Opaszowska, E. Pazyna, A. Potoczny, M. Różycka, W. Wróblewski

Fotografie: J. Głosik, A. Ring, B. Tropiło, Archiwum PMA

Redakcja techniczna: Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie: Radosław J. Prochowicz, Jacek Andrzejowski

Rycina na okładce przedstawia scytyjski kocioł brązowy z Podola

WARUNKI PRENUMERATY „WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNYCH”

Państwowe Muzeum Archeologiczne prosi o składanie przez odbiorców indywidualnych oraz instytucje zamówień na **stałą dostawę „Wiadomości Archeologicznych”**. Do przesyłki PMA dołączy fakturę z aktualną ceną detaliczną powiększoną o koszty przesyłki. Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa, tel. (22) 831 15 37. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury.

Adres redakcji:
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: pma@pma.it.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Tom (Vol.) LV

SPIS TREŚCI

Contents

Miscellanea

- Ewa Gieysztor-Szymczak, Zdobiony zabytek z poroża z Nowej Łupianki, woj. podlaskie 3
An ornamented antler find from Nowa Łupianka, woj. podlaskie
- Krystyna Hahuła Skarb z epoki brązu z Nowego Łowicza na Pomorzu 21
Bronze Age hoard from Nowy Łowicz in Western Pomerania
- Teresa Węgrzynowicz, Kocioł z Podolia 31
A cauldron from Podolia
- Vadzim Beljavec, Środkowolateński grób z płaskiego cmentarzyska w Radości Kamienieckiej w zachodniej Białorusi 47
A middle La Tène Period grave from a flat cemetery at Radość Kamieniecka, western Belarus
- Jacek Andrzejowski, Późnorzymska zapinka z Łubnic, woj. świętokrzyskie 55
A Late Roman Period fibula from Łubnice, woj. świętokrzyskie
- Anna Bitner-Wróblewska, Małgorzata Karczevska, Maciej Karczewski, Nowa odmiana uzdy z wodzami łańcuchowymi z cmentarzyska kultury bogaczewskiej w Paprotkach Kolonii, stan. 1, woj. warmińsko-mazurskie 65
A new variant of a horse bridle with chain-link reins from the cemetery of Bogaczewo Culture at Paprotki Kolonia, site 1, woj. warmińsko-mazurskie
A n e k s: K. Piasecki, Paprotki Kolonia, stan. 1. Analiza antropologiczna kości z grobu 72
- Maria Kołacz, Pierścień z osady kultury przeworskiej w Izdebnie Kościelnym, województwo mazowieckie, stanowisko 1 87
A finger-ring from a Przeworsk Culture settlement at Izdebnko Kościelne, site 1, woj. mazowieckie, in Central Poland
- Wojciech Wróblewski, Tysiąclecie państwa polskiego: dawne koncepcje a nowe perspektywy 95
Thousand years of Polish statehood: earlier concepts and new research perspectives

Materiały

- Radosław Marszałek, Materiały krzemienne ze stanowisk Berżupia, Dubicze, Dymitrówka i Grybosze z południowej Litwy 101
Flint materials from Berżupia, Dubicze, Dymitrówka and Grybosze in Southern Lithuania
- Barbara Matraszek, Osada kultury pucharów lejkowatych ze stan. „Nad Wawrem” w Złotej, gm. Samborzec, woj. świętokrzyskie 123
Funnel Beaker Culture settlement, site “Nad Wawrem” at Złota, gm. Samborzec, woj. świętokrzyskie
A n e k s: Elżbieta Fedorowicz, Anna Gręzak, Alicja Lasota-Moskałewska, Szczątki zwierzęce z neolitycznego stanowiska w Złotej nad Wawrem, woj. świętokrzyskie
- Mirosława Andrzejowska, Osada kultury grobów klozowych na stan. 10 w Warszawie–Zerzniu 179
A settlement of the Cloche Grave Culture in Warszawa–Zerzeń, site 10
- Katarzyna Opaszowska, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Sochaczewie, woj. mazowieckie 197
A cemetery of the Przeworsk Culture at Sochaczew, woj. mazowieckie, in Central Poland
- Katarzyna Czarnańska, Materiały z cmentarzyska płaskiego w Łęgu Piekarskim, woj. wielkopolskie w zbiorach PMA 209
Materials from a flat grave cemetery at Łęg Piekarski (woj. wielkopolskie) in collection of the State Archaeological Museum
- Jerzy Głosik, Katalog materiałów Pogotowia Archeologicznego za lata 1982–1991 219
The catalogue of the Archaeological Emergency Service for the years 1982–1991

Wykaz skrótów

245

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LV

Tom ten Redakcja dedykuje

Pani prof. dr hab. Teresie Dąbrowskiej

wieloletniej kierownicze Działu Epoki Żelaza PMA

i redaktorce „Wiadomości Archeologicznych”

z okazji czterdziestej piątej rocznicy Jej pracy

w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie

Niniejszy tom został opracowany i przygotowany do druku w czasie, gdy dyrektorem PMA i redaktorem naczelnym „Wiadomości Archeologicznych” był dr Jan Jaskanis.

dr Wojciech Brzeziński
dyrektor Państwowego Muzeum
Archeologicznego w Warszawie

OD REDAKCJI

Niemal wszystkie artykuły zamieszczone tomie LV „Wiadomości Archeologicznych” napisane zostały przed wejściem w życie w Polsce reformy administracyjnej, tj. przed 1 stycznia 1999 roku. Redakcja wprowadziła w tych tekstach odpowiednie, w miarę możliwości dokładne zmiany, zatem wszystkie cytowane w tym tomie oznaczenia (gminy, powiaty i województwa) odnoszą się do o b e c n e g o podziału administracyjnego kraju.

Począwszy od tomu LIII Redakcja ujednoliciła zasady polskiej transliteracji tekstów pisanych cyrylicą, zgodnie z regułami stosowanymi w Bibliotece Narodowej (PN 83/N-01201 z dnia 1 lipca 1984 r.)

Redakcja „Wiadomości Archeologicznych” prosi Autorów o dostarczanie tekstów na dyskietkach lub dyskach CD w edytorach Microsoft Word lub Word Perfect w postaci niesformatowanej (z wyjątkiem znaków tabulacji, wyśrodkowania, kursywy i pogrubienia). Dyskietce powinien towarzyszyć jeden egzemplarz wydruku, sformatowanego w sposób odpowiadający znormalizowanej stronie maszynopisu. Ilustracje mogą być nadal przygotowywane metodami tradycyjnymi lub dostarczane na dyskietkach w postaci plików TIFF w rozdzielczości 600 pt/cal. Procedura ta ułatwi szybsze przygotowywanie prac do druku w tradycyjnej dla „Wiadomości Archeologicznych” formie edytorskiej.

dr Wojciech Brzeziński
redaktor naczelny

RADOSŁAW MARSZAŁEK

MATERIAŁY KRZEMIENNE ZE STANOWISK BERŻUPIA, DUBICZE, DYMITRÓWKA
I GRYBOSZE Z POŁUDNIOWEJ LITWYFLINT MATERIALS FROM BERŻUPIA, DUBICZE, DYMITRÓWKA AND GRYBOSZE
IN SOUTHERN LITHUANIA

Wstęp

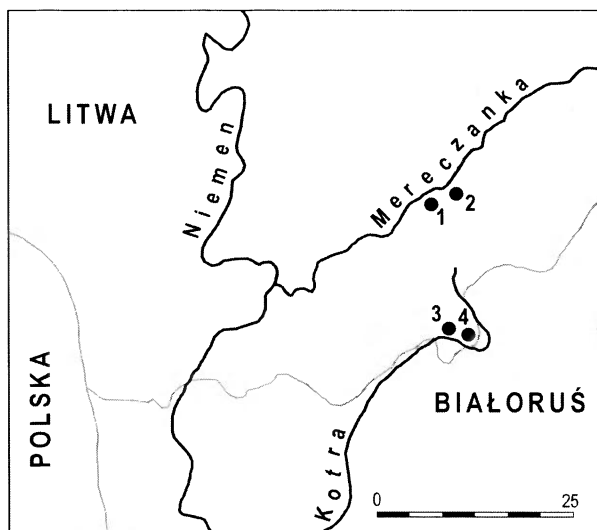
Celem niniejszej pracy¹ jest prezentacja przechowywanych w PMA schyłkowopaleolitycznych, mezolitycznych i paraneolitycznych materiałów ze stanowisk Berżupia/Berżupis, Dymitrówka, Dubicze/Dubičiai i Grybosze/Gribaša, raj. Varėna na Litwie².

Prezentowane kolekcje zabytków pochodzą z powierzchniowych badań archeologicznych. Materiały z Dubicz i Grybosz są częścią zbiorów zgromadzonych przez Wandalina Szukiewicza w trakcie jego poszukiwań w dawnym powiecie lidzkim na przełomie XIX i XX w. Natomiast kolekcje z Dymitrówki i Berżupi pozyskali Irena i Ludwik Sawiccy w dniach 11–12.09.1930 r.

Czas, jaki upłynął od momentu pozyskania materiałów, odbił się na stanie ich zachowania. Zmieszane mechanicznie części kolekcji oraz brak kilku metryczek to niektóre ze skutków tego stanu rzeczy. Dodatkowo, brak dokumentacji polowej sprawia, że wiedza o stanowiskach ogranicza się do ogólnikowych informacji zawartych w pracach W. Szukiewicza (1901a; 1901b; 1904; 1908; 1910; 1915–1918). Drobiazgowa analiza map i danych zawartych na zachowanych metryczkach pozwoliła na częściowe uzupełnienie tych luk.

Zainteresownie epoką kamienia obszarów południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku sięgają końca XIX w. Badania były wówczas prowadzone przez amatorów

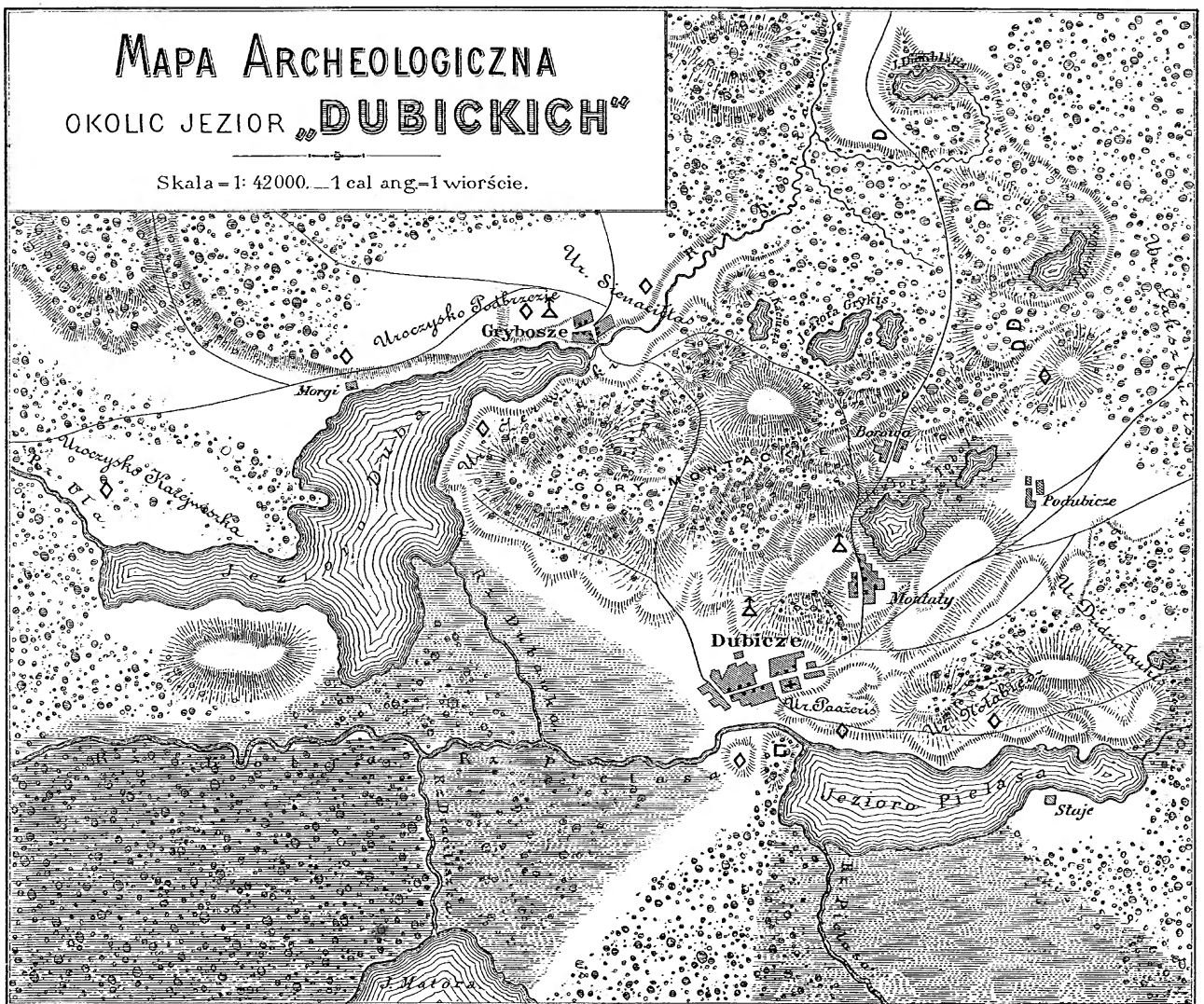
pasjonujących się „starożytnościami”, m.in. Wandalina Szukiewicza i Eustachego Tyszkiewicza. Regularne prace terenowe rozpoczęto w czasach II Rzeczypospolitej wraz z powołaniem Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych. Odpowiedzialnym za badania na terenie powiatu lidzkiego był wówczas Ludwik Sawicki. W okresie tym intensywne badania regionu prowadzili także Leon Kozłowski, Stefan Krukowski i Józef Kostrzewski. Na lata 70-te i 80-te XX w. przypada szczególne nasilenie prac na obszarze Polski północno-wschodniej, prowadzonych m.in. przez S. K. Kozłowskiego, R. Schilda, E. Kempisty, Z. Sulgostowską, H. Więckowską, M. Marczak i K. Szymczaka.

Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk archeologicznych w miejscowościach: Dymitrówka (1), Berżupia (2), Grybosze (3) i Dubicze (4)

¹ Opracowanie zostało przygotowane na podstawie pracy magisterskiej napisanej w Katedrze Archeologii UMCS w Lublinie pod kierunkiem dr Z. Sulgostowskiej.

² Kolekcje są zainwentaryzowane w PMA pod następującymi numerami: Grybosze – I/3018, Dymitrówka – I/4547, I/4639, Berżupia – I/3120, i Dubicze – I/7593.

Ryc. 2. Lokalizacja stanowisk archeologicznych w miejscowościach Dubicze i Grybosze (wg W. Szukiewicza 1901a)

Intensyfikację badań obserwujemy równolegle na Białorusi i Litwie, gdzie działają m. in. N. N. Gurina, V. F. Isajenko, M. M. Černjavski oraz R. Rimantiënė.

Omawiane stanowiska leżą w południowo-zachodniej części Pojezierza Litewskiego, w dorzeczu środkowego Niemna (Ryc. 1). Badania W. Szukiewicza (1901a; 1908) wykazały istnienie w południowej Litwie sześciu skupisk osadniczych, charakteryzujących się licznym występowaniem materiałów krzemiennych: nad jeziorem Pielasa (Dubicze), nad jeziorem Duba (Grybosze), nad rzeką Ułā/Ūla (przy wsiach Rudnia/Rudnia, Kaszety/Kašėtos i Zerwiny/Zervynos) oraz przy miasteczku Nacza.

Szczególnie bogatym skupiskiem jest zespół trzech stanowisk zlokalizowanych przez W. Szukiewicza (1901a, s. 13) przy wsi Dubicze (Ryc. 2), na północnym brzegu jeziora Pielasa³. Jedno ze stanowisk znajdowało się w uroczysku o nazwie Nołabiedź, w środkowej czę-

³ W publikacji z 1910 r. W. Szukiewicz (s. 53) wspomina o czterech osadach w miejscowości Dubicze. Wynikłą niezgodność można tłumaczyć bądź zlokalizowaniem nowego, niepublikowanego stanowiska, bądź też rozdzieleniem materiałów ze stanowiska 1 na dwie części ze względu na ich występowanie na dwóch przeciwległych brzegach rzeki Pielasy (Kotry).

ści północnego brzegu jeziora, około 20 stóp (7 m) nad powierzchnią wody. Materiały z tego stanowiska można prawdopodobnie korelować ze zbiorem noszącym w niniejszym opracowaniu nazwę Dubicze, st. 2, określanym przez Szukiewicza na metryczkach jako *stanowisko II, wał wydm, od strony północnej rozwiany od jeziora*. Drugie stanowisko leżało około połowy wiorsty (510 m) na zachód od poprzedniego, w uroczysku zwanym Paażeris, na piaszczystym, niskim wybrzeżu przy wyjściu rzeki Pielasy (obecnie Kotry), po obu jej stronach. Materiały z tego stanowiska z całą pewnością można utożsamić z kolekcją zwaną tu Dubicze, st. 1, określaną na metryczkach jako *Dubicze, st. 1, wydma koło kościoła lub na południe od kościoła*. W okresie powojennym R. Rimantiënė prowadząc w tym miejscu badania, wydzieliła trzy stanowiska (Dubičiai 1, 2 i 3). Stanowiska 2 i 3 leżą na północnym brzegu jeziora Pielasa (Dubičiai 2 na pierwszej terasie nadzalewowej). Analiza map i informacji zawartych w pracach tej badaczki (1966; 1971, s. 103; 1974, s. 32) pozwala na utożsamienie stanowiska Dubičiai 2 ze stanowiskiem określanym tu jako Dubicze, st. 1, zaś Dubičiai 3 ze stanowiskiem Dubicze, st. 2. Kolejną grupę tworzy

kompleks stanowisk z Gryboszy nad jeziorem Duba⁴. Ślady osadnictwa spotykane są tu na całej długości linii brzegowej jeziora, wynoszącej około 10 wiorst (11 km) (W. Szukiewicz 1901b, s. 21). Pas ten nie jest ciągły i dzieli się na kilka odrębnych skupień. W. Szukiewicz (1901a, s. 16) wyróżnił tu sześć stanowisk⁵ w uroczyskach o nazwach: Sienatiltas, Zerwinki, Podbrzezie, przy wsi Morgi, Karejwiszka, oraz jedno na południowym brzegu jeziora (bez nazwy).

Ustalenie bliższej lokalizacji stanowisk w Berżupii i Dymitrówce nie jest możliwe. Sprawozdania z badań archeologicznych terenów nad Dereżnicą i Ułą sporządzone przez L. Sawickiego (1929) notują jedynie istnienie licznych, bogatych stanowisk wydmyowych w tym rejonie. Analiza danych zawartych na metryczkach pozwala sądzić, że stanowisko Dymitrówka leży nad rzeką Dereżnicą/Derężna, dopływem Mereczanki/Merkys, na południe od Oran (obecnie Varëna), Berżupia natomiast nad niewielką rzeczką o tej samej nazwie, również dopływem Mereczanki, w pobliżu stanowiska w Dymitrówce.

Analiza materiałów krzemienych

W niniejszej pracy zrezygnowano ze szczegółowego opisu materiału krzemienego⁶. Zabytki ujęto w listy typologiczne (Tabele I i II). W odniesieniu do półsurowca i narzędzi schyłkowopaleolitycznych posłużono się zgeneralizowaną listą typów opracowaną przez Z. Sulgostowską (1989, s. 40–43, 71–73). Do narzędzi mezolitycznych i neolitycznych zastosowano natomiast listy sporządzone przez R. Schilda, M. Marczak i H. Królik (1975, s. 74–81) oraz E. Kempisty i H. Więckowską (1983, s. 17–18), z pewnymi modyfikacjami wynikającymi ze specyfiki materiału.

Składanki

Poszukiwania składanek w materiale dały następujące rezultaty:

Dymitrówka (3 932 zabytki):

1. St. I, gn. I: rdzeń + wierznik,
2. St. I, gn. I: dwa fragm. zatepca (termiczna),

⁴ Znaczna liczba narzędzi, wiórów i rdzeni pochodzących z Grybosz – ok. 3 tys. (W. Szukiewicz 1901a, s. 16) – wskazuje, iż materiały z tej miejscowości będące przedmiotem niniejszego opracowania (łącznie około 400 okazów z grupy narzędzia, wióry, rdzenie) stanowią jedynie część kolekcji określanej mianem „Grybosze” i „Jezioro Duba”.

⁵ Niezwykle trudno jest zlokalizować te stanowiska na mapie sporządzonej przez Szukiewicza (Ryc. 2). Metryczki informują jedynie o numerach stanowisk, przy czym nie wszystkie zbiory je posiadają. Jest prawdopodobne, że Szukiewicz numerował stanowiska poczynając od punktu osadniczego w uroczysku „Zerwinki”, na wschodnim brzegu jeziora Duba w kierunku przeciwnym do ruchu wskazówek zegara, wzdłuż wybrzeży jeziora. Niejasne jednak byłoby istnienie stanowiska z numerem 6, gdyż na mapie naniesiono tylko 5 stanowisk. Nazwy kolekcji z Grybosz – „Sała”, „Margiaj” i „Krokszlis”, opracowanych przez R. Rimantienę (1971, s. 20, 29, 50, 81–82), jest również trudno wiązać z którymś ze stanowisk opisanych przez W. Szukiewicza.

⁶ Poza materiałami krzemienymi stanowiska ujawniły łącznie 298 fragmentów ceramiki: Dymitrówka – 86, Grybosze – 40, Dubicze – 162, 82 ułamki z Dymitrówki reprezentują wczesneolityczną ceramikę typu Dubičiai.

3. St. 1, środk. cz. wyd.: trzy fragm. wiórka mikrołuskanego,
4. St. 1, środk. cz. wyd.: dwa fragm. pika,
5. St. 1, półd. cz. wyd.: dwa fragm. ciosaka (Ryc. 6a),
6. Brak lokalizacji: dwa fragm. wióra mikrołuskanego (termiczna),
7. Brak lokalizacji: dwa fragm. trójkąta (Ryc. 3k) (termiczna).

Berżupia (3 189 zabytków):

1. St. 2: dwa fragm. rdzenia (termiczna),
2. St. 2: trzy fragm. rylca,
3. St. 2: dwa fragm. rdzenia (Ryc. 4a),
4. St. 5: i jego peryferia dwa fragm. wióra (termiczna),
5. St. 5: i jego peryferia dwa okruchy (termiczna),
6. Brak lokalizacji: dwa fragm. rdzenia (termiczna).

Grybosze (6 426 zabytków):

1. St. 5: dwa fragm. zbrojnika typu Wieliszew (termiczna),
2. St. 6: dwa wióry (Ryc. 6b).

Dubicze (12 147 zabytków):

1. St. I: dwa fragm. wiórka.

Surowiec

Najpospolitszym surowcem kamiennym w rejonie południowo-wschodniego wybrzeża Bałtyku był krzemień kredowy. Pojęcie to obejmuje zarówno zbierany z powierzchni krzemień narzutowy „bałtycki” (S. Krukowski 1920–1922, s. 186–188), jak i wiele odmian załegających w skałach kredowych (K. Szymczak 1992, s. 17). Łącznie określane są one mianem surowca północno-wschodniego (K. Cyrek 1981, s. 12). Zabarwienie masy krzemiennej waha się od kremowo-białego przez białawo-szary do ciemnoszarego i czarnego (S. Krukowski 1920–1922, s. 186). Często występuje w niej drobnoziarnista zawiesina. W charakterystyce tej mieści się całość omawianych tu materiałów.

W materiałach wyróżniono dwa rodzaje kory:

1. Biała gruba do ok. 2 mm, lekko mączysta, zachowana prawie wyłącznie w zagłębieniach konkrecji krzemienych, gdzie nie docierał materiał szlifujący.
2. Białoszara cienka, przeważnie zdarta, często wygładzona. W miejscach całkowicie odsłoniętych ma postać niebiesko-sinich wyświeconych powierzchni eolicznych.

Z powyższego wynika, że wykorzystywano wyłącznie krzemień narzutowy bałtycki zbierany z powierzchni. Należy jednak podkreślić, że stosunkowo rzadko występują zniszczenia masy krzemiennej związane z transportem lodowcowym. Nie stwierdzono natomiast obecności surowca pozyskiwanego metodą „kopalniową”, mimo stosunkowo bliskiej lokalizacji wychodni krzemieni w miejscowości Grandzice nad Niemnem (J. Jodkowski 1912, s. 87) oraz złóż w powiecie wołkowyskim, wzmiankowanych przez S. Krukowskiego (1920–1922, s. 188) i Z. Szmita (1926, s. 14). Jakość zbieranego z powierzchni krzemienia musiała zatem spełniać wymogi użytkowników. Cechą wyjątkowo korzystną była łatwość jego pozyskiwania. Największe okazy z naszych kolekcji dochodzą do około 8 cm. W. Szukiewicz (1908, s. 31) napotkał w powiecie lidzkim konkrecje o wymiarach 13 na 7 cm.

Nr	Nazwa okazu	Dymitrówka								Berżupia			Grybosze				Dubicze	
		D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	B1	B2	B3	G1	G2	G3	G4	A1	A2
I. Konkrecje, rdzenie																		
1.	Konkreje dzikie	-	-	-	-	-	1	-	2	2	9	-	-	-	-	-	-	
2.	Rdzenie: zaczątkowe	2	-	1	-	-	5	-	3	3	-	1	2	-	-	-	21	1
3.	jednopiętowe	7	-	2	-	7	12	-	14	5	13	7	3	2	1	3	62	5
4.	dwupiętowe	2	-	-	-	2	5	-	3	1	3	2	-	-	-	3	7	3
5.	o zmienionej orientacji	10	1	2	-	5	14	3	16	7	10	9	4	1	1	4	92	5
6.	krążkowe, podkrążkowe i łódkowate	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-
7.	Inne fragm.	-	-	-	1	-	3	-	2	3	7	3	-	-	-	5	67	2
Suma pozycji (1÷7)		20	1	5	1	14	40	3	40	21	42	22	9	4	2	15	250	16
II. Odlupki																		
8.	Całkowicie pokryte korą lub pow. naturalną	14	1	-	1	5	21	5	19	14	10	7	17	5	-	10	114	10
9.	O pow. powyżej 50% pokr. korą	33	1	1	-	18	37	9	31	13	6	14	15	3	-	30	147	2
10.	O pow. poniżej 50% pokr. korą	90	9	2	2	38	79	14	71	30	24	25	36	14	4	59	442	23
11.	O pow. przemysłowej	131	25	1	3	87	296	22	158	63	33	155	82	19	1	156	1277	52
12.	Fragm. odlupków	18	8	-	4	28	45	11	35	12	31	39	102	17	1	498	563	16
III. Wióry																		
13.	Całkowicie pokryte korą lub pow. naturalną	-	-	-	-	1	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	4	-
14.	O pow. powyżej 50% pokr. korą ze śladami dwupiętowości	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	3	-
15.	O pow. powyżej 50% pokr. korą bez śladów dwupiętowości	-	13	-	-	1	3	1	4	4	2	3	1	-	-	-	9	2
16.	O pow. poniżej 50% pokr. korą ze śladami dwupiętowości	2	-	-	-	2	4	3	1	2	1	2	1	-	-	5	10	-
17.	O pow. poniżej 50% pokr. korą bez śladów dwupiętowości	13	5	-	-	4	13	3	7	4	5	5	3	1	4	7	28	1
18.	O pow. przem. ze śladami dwupiętowości	2	-	-	1	7	4	1	11	7	2	16	2	1	-	11	29	5
19.	O pow. przem. bez śladów dwupiętowości	21	2	2	-	17	55	14	29	15	6	58	33	2	-	34	118	11
20.	Fragm. wiórów:																	
a	części z sęcziem	36	10	-	-	17	69	26	62	16	18	108	53	6	2	103	378	42
b	części bez sęczi i wierzech.	10	5	-	-	6	24	12	23	8	12	44	42	2	-	93	266	20
c	części z wierzeholkiem	14	3	-	-	11	31	16	41	15	20	53	20	4	3	49	215	24
IV. Zaprawa i naprawa rdzeni																		
21.	Zatepce	14	4	-	-	31	69	9	54	83	39	117	60	3	-	82	272	12
22.	Podtepce	7	1	-	-	7	15	2	7	4	6	14	5	-	-	3	89	9
23.	Dwupiętniki	3	-	-	-	-	11	1	9	1	6	9	4	-	-	2	36	2
24.	Wierzezniki	2	-	-	-	1	6	-	3	1	1	8	-	-	-	2	29	1
25.	Odnawiaki i świerzaki	2	2	-	-	3	3	2	6	10	7	3	5	-	-	4	29	4
26.	Nieokr. fragm. z naprawy rdzeni	4	1	-	-	2	5	-	3	-	-	-	-	-	-	-	7	-
V. Łuski, ułamki nieokr., okruchy																		
27.	Łuski (o dl. do 1,5 cm)	208	42	-	-	29	114	45	57	55	31	210	226	31	1	411	561	71
28.	Ułamki nieokr. i okruchy	60	51	5	-	44	170	31	41	296	254	938	2276	40	2	1418	5308	686
Suma pozycji (8÷28)		684	183	11	11	359	1038	227	673	653	416	1827	2983	148	18	2977	9934	893
VI. Narzędzia i odpadki z ich produkcji																		
29.	Narzędzia i ich fragm.	52	7	5	3	99	151	85	181	36	68	78	123	14	1	102	880	87
30.	Odpadki z produkcji narzędzi																	
a	rylcaki	22	-	-	-	3	14	4	4	4	3	15	2	-	-	6	45	11
b	rylcowce	-	-	-	-	1	-	-	1	-	1	3	18	-	-	4	29	2
Suma pozycji (29÷30)		74	7	5	3	103	155	89	186	40	72	96	143	14	1	112	954	100
Suma pozycji (1÷30)		778	191	21	15	476	1233	319	899	714	530	1945	3135	166	21	3104	11138	1009

Tabela I. Zestawienie liczbowe okazów krzemiennych ze stanowisk: Dymitrówka, gniazdo 1 (D1), gniazdo 3 (D2), stan. 1c (D3), stan. „Kolo koty” (D4), stan. 1, południowa część wydmy (D5), stan. 1, środkowa część wydmy (D6), brak lokalizacji (D7), stan. 2 (D8); Berżupia, stan. 2 (B1), stan. 5 i jego peryferia (B2), brak lokalizacji (B3); Grybosze, stan. 5 (G1), gniazdo 2 (G2), stan. 6 (G3), brak lokalizacji (G4); Dubicze, stan. 1 (A1), stan. 2 (A2)

Nr	Typ i nazwa okazu	Dymitrówka							Berżupia			Grybosze				Dubicze		
		D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	B1	B2	B3	G1	G2	G3	G4	A1	A2
Drapacze:																		
1.	Smukle i krępe nietan.	2	-	1	-	5	8	8	7	-	3	6	8	-	-	3	24	2
2.	J.w. o luskanych bokach	-	-	-	-	-	1	1	9	-	1	3	2	-	-	-	12	4
3.	Pyskowane, łódkowate z ramiączkiem	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	1	-	-	1	6	-
4.	Ostrolukowe	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	3	-
5.	Krępe tamowińskie	-	-	-	-	1	-	1	6	-	1	-	-	-	-	-	5	1
6.	Krótkie tamowińskie	-	-	-	-	-	1	2	3	-	1	-	1	-	-	-	4	2
7.	B. krępe o różnie wykształconych drapiskach	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	4	-
8.	Okółkowe i podokółkowe	-	-	-	-	2	-	-	2	-	-	1	2	-	-	1	2	2
9.	Zdwojone z rylcami	-	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	2
10.	O drapiskach niedoluskanych	1	-	-	-	-	1	-	4	-	-	-	-	-	-	-	5	-
11.	Inne i fragmenty	-	-	-	-	1	1	1	1	-	-	3	1	-	-	-	5	-
Rylce:																		
12.	Klinowe środkowe	-	-	-	-	2	-	-	3	-	-	1	-	-	-	1	8	-
13.	Klinowe zboczone	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2
14.	Klinowe boczne	-	-	-	-	1	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	7	-
15.	Węglowe środkowe	3	-	-	-	-	2	1	1	-	-	-	-	-	-	1	16	-
16.	Węglowe boczne	2	-	-	-	-	3	1	2	3	1	4	4	-	-	1	22	-
17.	Poprzeczne	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
18.	Jedynaki	3	-	-	-	2	6	-	6	1	1	6	1	1	-	-	26	-
19.	Lamańce	1	-	-	-	4	1	1	1	-	-	3	1	-	-	-	13	-
20.	Zwielokrotnione węglowe	2	-	-	-	1	1	-	2	1	1	2	-	-	-	-	2	1
21.	Zwielokrotnione klinowe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	-
22.	Zwielokrotnione lamańce	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-
23.	Zwielokrotnione jedynaki	-	-	-	-	1	-	2	3	1	1	2	-	-	-	-	1	-
24.	Zwielokrotnione mieszane	-	-	-	-	1	2	1	2	-	2	-	-	-	-	-	6	-
25.	Inne i fragmenty	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-
Skrobacze:																		
26.	Jednoboczne	-	-	-	-	1	-	3	3	-	2	1	5	-	-	2	29	5
27.	Obuboczne	-	-	-	-	1	1	1	1	-	2	-	3	-	-	-	8	1
28.	Poprzeczne	-	-	-	-	2	1	2	2	-	1	-	1	-	-	1	24	2
29.	Jednoboczno-poprzeczne	-	-	-	-	-	1	-	1	-	2	-	2	-	-	1	20	-
30.	Obuboczno-poprzeczne	1	-	-	-	1	-	-	1	-	1	-	1	1	-	-	16	2
31.	Zbieżne (z kołcem)	2	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	11	-
32.	Podkrążkowe	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	-	1	-	-	3	4	-
33.	Inne i fragmenty	1	-	-	-	-	9	3	4	-	2	10	3	-	-	2	42	5
34.	Raklety i odłupki o lusk. rakletowym	2	-	-	-	-	1	1	-	2	2	-	-	-	-	1	8	1
35.	Pazury	-	-	-	-	1	1	1	3	-	-	3	-	2	-	-	6	1
36.	Wiertniki	2	-	-	-	-	1	-	3	-	-	1	-	-	-	-	1	-
Półtylczaki:																		
37.	Duże	-	-	-	-	1	2	-	3	-	-	2	2	-	-	2	6	-
38.	Małe (do 20 mm.)	-	-	-	-	1	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	10	-
39.	Komornickie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	3	-
40.	Inne i fragmenty	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	2	-
Zbrojniki:																		
41.	Wieliszew	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	3	16	2
42.	Wiórki typu Borki	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	1	-	-
43.	Trójkąty	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-	2	1
44.a	Trapezy zwykłe	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	2	-	-	1	3	-
44.b	Trapezy niskie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
44.c	Trapezy wysokie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3
44.d	Trapezy o wgiętych bokach	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
45.	Tylczaki (w tym Stawinoga)	-	-	-	-	-	1(-)	-	-	-	-	-	-	-	-	1(1)	4(1)	1(-)
46.	Fragmenty	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	4	-	-	2	6	1
Liściaki:																		
47.	Mazowszańskie	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	1	1	1
48.	Ahrenburskie	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-
49.	Kundajskie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	2	-
50.	Inne i fragmenty	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1
Narzędzia makrolityczne:																		
51.	Ciosaki, piki	-	-	3	-	12	14	-	7	4	1	-	2	-	-	-	23	-
52.	Przewęzce, narzędzia z wnęką	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	-
53.	Siekiry	-	-	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	4	-	-
54.	Tłuczki	-	-	-	-	9	-	7	5	-	-	-	9	1	-	-	1	-
55.	Narzędzia bifacjalne	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
56.	Inne i fragmenty	-	-	-	-	9	3	-	-	-	1	-	-	-	-	-	4	-
Inne:																		
57.	Grociki neolityczne	-	-	-	-	-	-	4	4	-	3	-	-	-	-	-	16	1
58.	Odlupki i wióry z wnękami	3	-	-	-	4	2	1	3	-	-	2	5	1	-	-	26	-
59.	Odlupki i wióry zębate	1	1	-	-	-	1	1	1	-	1	-	1	-	-	-	5	1
60.	Wióry o lusk. ciągłym	3	-	-	-	2	10	6	9	-	1	3	-	-	-	2	9	-
61.	Odlupki i wióry lusk. fragmenty	8	-	-	-	9	28	11	19	4	9	7	9	-	-	9	114	15
62.	Odlupki i wióry mikrołuskane	5	4	-	-	8	34	14	21	12	10	7	4	-	-	8	125	11
63.	Zgrzebla	-	-	-	2	4	-	1	6	-	2	-	5	-	-	3	10	1
64.	Naciskacze-retuszery	1	-	-	-	-	2	-	4	1	-	3	2	-	-	1	12	-
65.	Luszczenie	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-
66.	Fragmenty narzędzi nieokr.	8	1	-	-	10	10	8	10	4	7	8	26	-	-	39	140	15
Suma		52	7	5	3	99	151	85	181	36	68	78	123	14	1	102	890	87

Tabela II. Zestawienie liczbowe form narzędziowych ze stanowisk: Dymitrówka, Berżupia, Grybosze i Dubicze. Oznaczenia zespołów jak w tabeli I

Krzemień występujący na analizowanych tu stanowiskach nie jest w pełni jednolity. Różnice dotyczą przede wszystkim barwy. Wyróżnia się odmiana „orańska” (nazwa od miejscowości Orany). Pewne sugestie dotyczące jej wydzielania można znaleźć w pracach S. Krukowskiego (1920–1922, s. 188) oraz Z. Sulgostowskiej (1989, s. 30). Krzemień „orański” jest barwy szarawo-sinawej. Powszechnie występuje też w nim białe cętkowanie. Odmianę tę cechuje ponadto specyficzny typ pasiastości, z pasmami o barwach ciemno-żółtej, poprzez zielonkawą, rdzawą, czerwoną po brązową. W przypadku, gdy nie pokrywają one całej powierzchni konkrecji, widoczne jest szare i sinawe tło. Charakterystyczne dla tego surowca białe wtręty wapienne, wnikałające w głąb konkrecji, czernieją pod wpływem czynników wywołujących powstanie pasiastości. Proces powstawania zmian kolorystycznych oraz czynniki je wywołujące są prawdopodobnie związane z obecnością w glebie substancji organicznych oraz nierównomiernym rozmieszczeniem związków żelaza (K. Szymczak 1992, s. 21). Interesujące jest spostrzeżenie Z. Szmita (1929, s. 75) o pojawianiu się pasiastości i plamistości dopiero po pewnym czasie przebywania krzemienia poza pierwotnym złożem kredowym.

Dymitrówka i Berżupia, leżące około 5 km na południe od Oran, dostarczyły największej liczby zabytków wykonanych z surowca „orańskiego”. Udział procentowy liczony w grupie „konkrecje i rdzenie” wyniósł dla Dymitrówki 26,6 (33 okazy) i Berżupi 18,4 (12 okazy), natomiast na stanowiskach położonych 25 km na południe od Oran osiągnął wartości: w Gryboszach 10,0 (3 okazy), w Dubiczach 4,5 (12 okazy).

Na materiałach zaobserwowano dwa typy patyny:

1. Biało-szarą, powszechną na wszystkich stanowiskach. Częste jej występowanie sygnalizują badacze litewscy (R. Rimantienė 1960, s. 115). Obecna jest

na wszystkich wyrobach uznanych tu za schyłkowo-paleolityczne. Pokrywa ona jednak również niektóre wyroby mezolityczne, a zatem nie może pełnić roli wyznacznika chronologicznego.

2. Rudą i rdzawo-rudą. Wystąpiła tylko na kilku okazach.

Analiza morfologiczna

Najczęściej występującymi formami rdzeni w analizowanych kolekcjach są okazy jednopiętowe (stożkowe i podstożkowe), często o szerokich negatywach wiórowych (Ryc. 3g, 5c, 11a) Blisko połowa pięt rdzeni nosi ślady zaprawy lub przygotowania pojedynczym odbiciem. Pozostałe to dogodne do rdzeniowania naturalne płaszczyzny konkrecji krzemiennych. Zaprawa boków i tyłu rdzeni jest niezmiernie rzadko spotykana, co jest efektem bądź dostępności dużej masy surowca, bądź też nawyków technologicznych. Formy zbliżone do obłupni wystąpiły sporadycznie (Ryc. 3c).

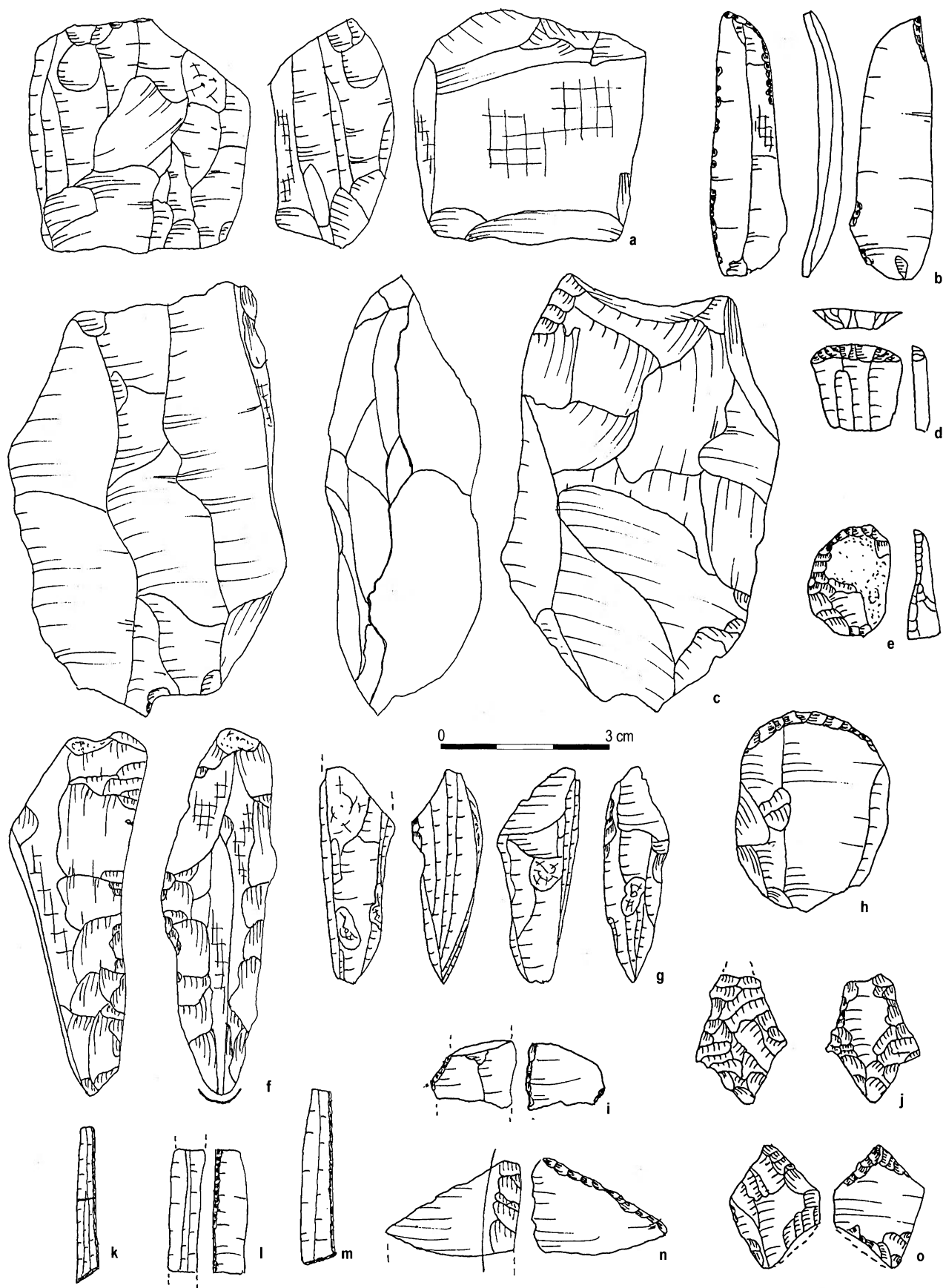
Półsurowiec odłupkowy, a rzadziej wiórowy, uzyskiwano przede wszystkim z bardzo licznych rdzeni ze zmienioną orientacją, również w większości nie zaprawionych (Ryc. 4d, 5a). Proces rdzeniowania odbywał się powszechnie metodą twardego tłuka.

Wśród wiórów dominują okazy pochodzące z rdzeni jednopiętowych. Wióry odbite z rdzeni dwupiętowych stanowią od 3,2 do 18,7% całości tej grupy półsurowca, natomiast rdzenie dwupiętowe 6,1% wszystkich rdzeni. Technika rdzenia dwupiętowego była zatem „poboczną”, uzupełniającą formą pozyskiwania półsurowca.

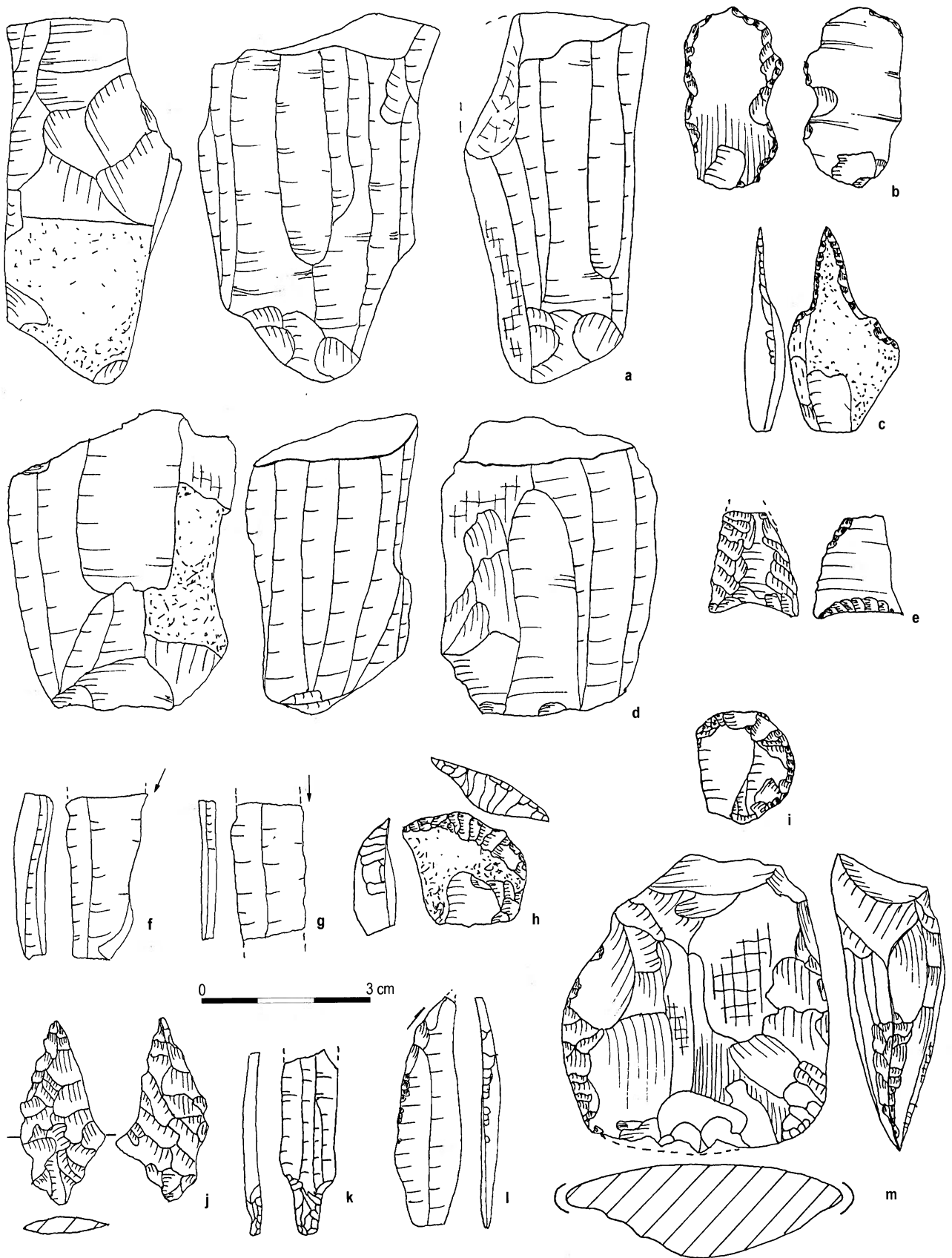
Analiza wiórów (Tabela III) wykazuje prawie całkowity brak „doborowego” półsurowca. Wiąże się to ze stosowaniem gorszej jakości krzemienia narzutowego oraz brakiem rozbudowanej zaprawy rdzeni. Jednocześnie występują, choć niezbyt licznie, narzędzia wiórowe o znacznej długości. Średnia długość wiórów wynosi

Lp.	Nazwa stanowiska	Rodzaj okazu	Długość			Szerokość			Grubość		
			liczba	przed. zmien.	średn. arytm.	liczba	przed. zmien.	średn. arytm.	liczba	przed. zmien.	średn. arytm.
1.	Dymitrówka, stan. 1	narzędzia	6	31÷73,9	48,7	16	6,8 24,4	13,3	16	1,9 10,2	4,2
		półsurowiec	142	16,4 49	31,8	142	6,1 19,3	12,7	142	1,5 10,5	4,4
2.	Dymitrówka, stan. 2	narzędzia	10	32,5 56,2	40,4	27	8,3÷17,1	13,4	27	2,5÷9,2	6,4
		półsurowiec	40	17,3÷63,5	32,4	40	5,5÷16,0	11,1	40	1,9÷9,0	3,8
3.	Berżupia	narzędzia	13	27,0÷69,2	39,9	21	8,2÷19,5	17,3	21	2,3÷10,2	4,7
		półsurowiec	109	15,2÷51,0	25,8	109	5,2÷18,5	9,2	109	1,1 10,9	3,6
4.	Grybosze	narzędzia	-	-	-	17	9,0÷16,8	13,4	17	2,2÷10,5	4,4
		półsurowiec	73	15,5÷58,5	26,1	73	4,9÷26,5	10,1	73	1,2÷11,2	3,6
5.	Dubicze	narzędzia	13	25,5÷52,8	37,2	29	7,8÷17,8	12,2	29	2,0÷12,5	4,3
		półsurowiec	150	16,5÷49,8	28,6	150	5,0÷17,1	12,1	150	1,2÷11,9	4,1

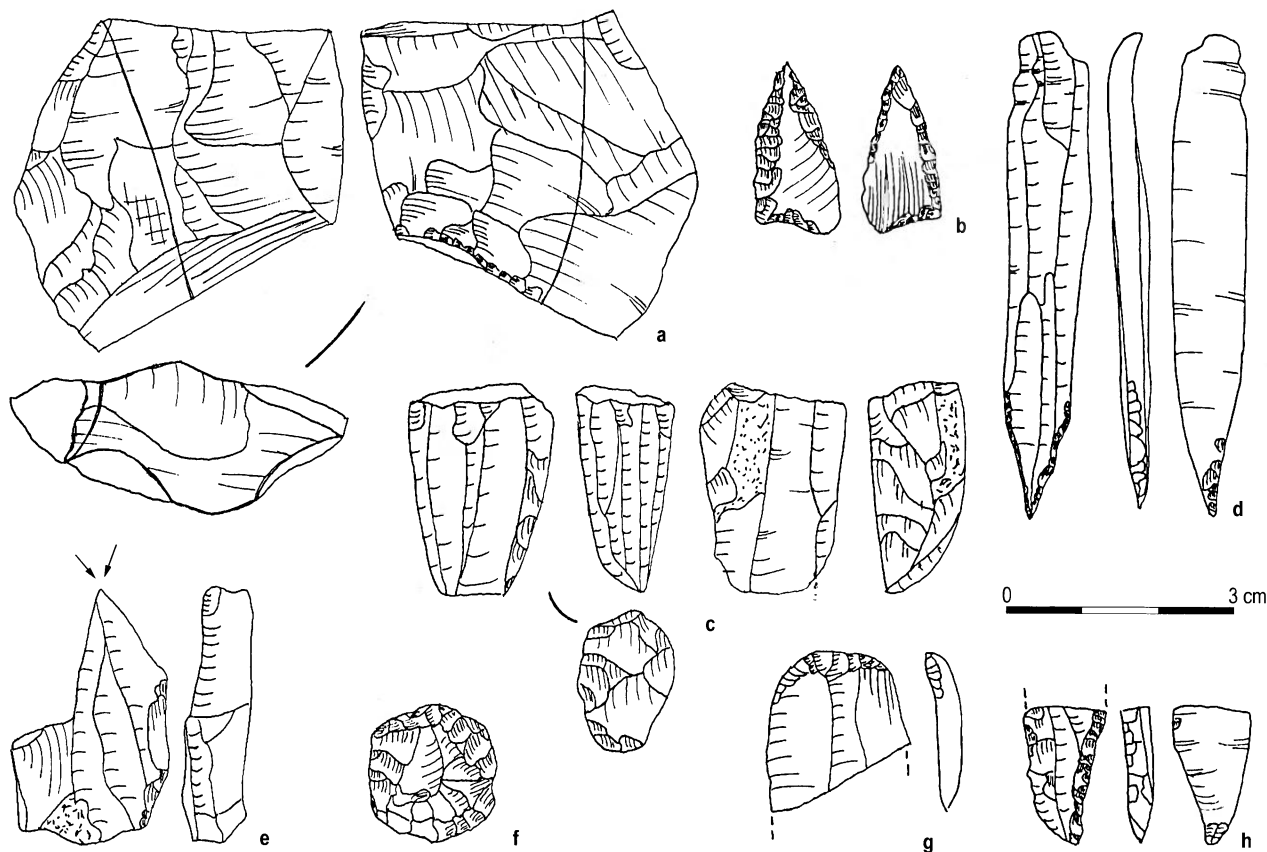
Tabela III. Uogólnione wyniki pomiarów serii wiórów i narzędzi wykonywanych na wiórach ze stanowisk: Dymitrówka, Berżupia, Grybosze i Dubicze. Cechy metryczne zabytków podane zostały w milimetrach

Ryc. 3. Wyroby krzemienne z Dymitrówki, stanowisko 1, gniazdo 1 (a, b), z środkowej części wydmy (c-i, l, m), i bez lokalizacji (j, k, n, o). Rdzenie (a, g); obłupień (c); drapacze (d, e, h); wiertnik (b); pik (f); trójkąty (k, m); wiórek typu Borki (l); grociki neolityczne (j, o); fragmenty narzędzi (i, n)

Ryc. 4. Wyroby krzemienne z D y m i t r ó w k i, stanowisko 1, południowa część wydmy (a, d, f-g), stanowisko 2 (b, c, e, h-m). Rdzenie (a, d); drapacze (h, i); rylce (f-g); skrobacz (b); pazur (c); grociki neolityczne (e, j); liściak (k); zbrojnik typu Wieliszew (l); ciosak (m)

Ryc. 5. Wyroby krzemienne z Berżupi, stanowisko 2 (a, d), stanowisko 5 i jego peryferia (b, c, g, h) i bez lokalizacji (e, f). Rdzenie (a, c); drapacze (f, g); rylce (e); grocik neolityczny (b); liściaki (d, h)

około 2,8 cm, natomiast narzędzi wykonanych na wiórach 3,9 cm. Produkowano więc niewiele wiórów długich, prostych, przydatnych do dalszej obróbki, a większość uzyskanych posłużyła do wyrobu narzędzi. Większą ogólną długość wiórów i narzędzi wiórowych ze stanowisk w Dymitrówce i Berżupi w stosunku do materiałów z Dubicz i Grybosz można tłumaczyć częstszym wykorzystywaniem na tych pierwszych stanowiskach lepszej jakości surowca „orańskiego”.

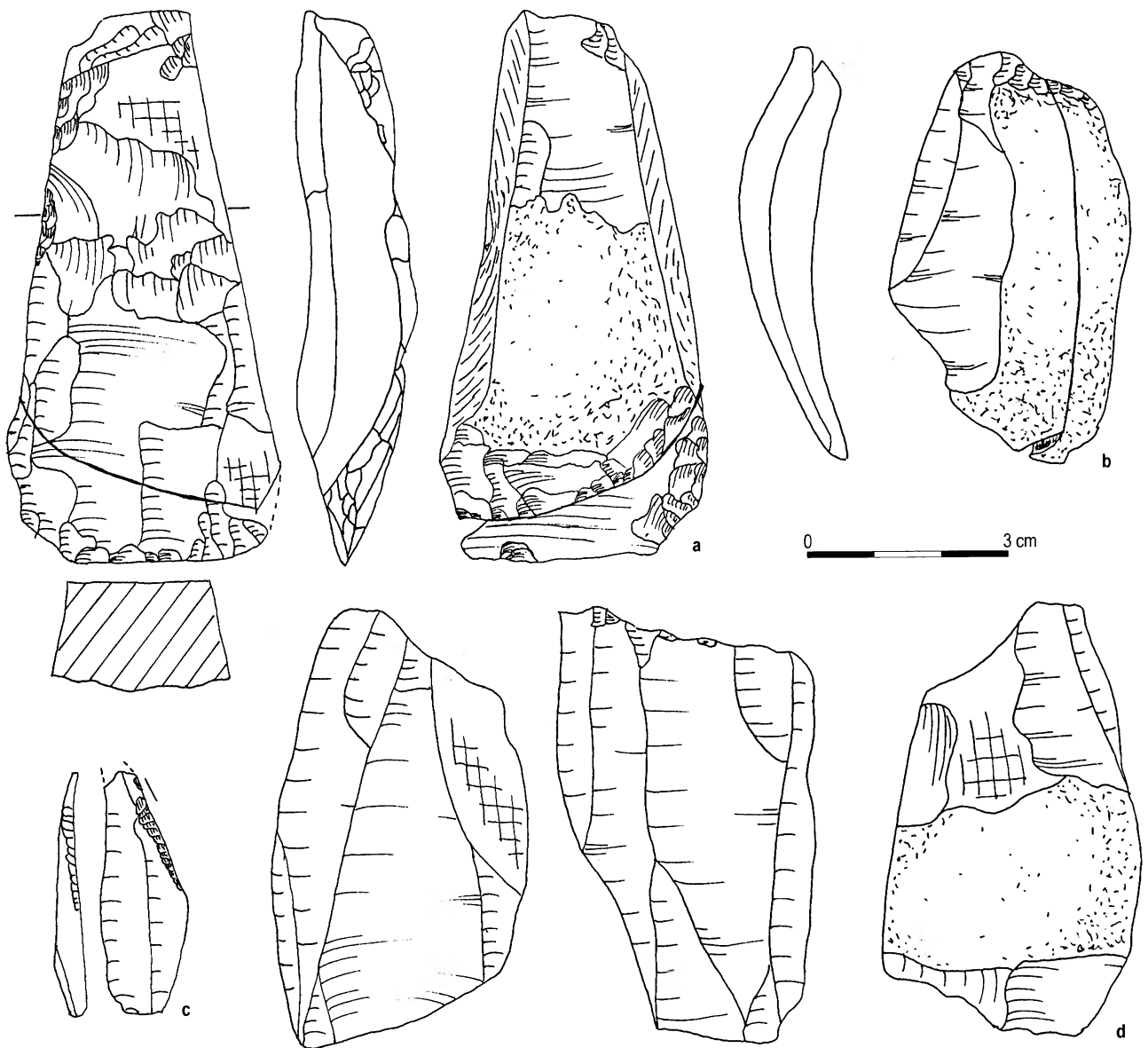
Swoistością materiałów jest stosunkowo często spotykany zabieg łamania wiórów, charakterystyczny dla kultury kundajskiej (Mezolit SSSR 1989, tabl. 20:1–4, 26:1,2). Zabieg ten obserwujemy na drapaczach (Ryc. 5g), rylcach (Ryc. 4f,g), wiórkach typu Borki (Ryc. 3l, 7e), wiórkach retuszowanych oraz surowych. Odpadki powstałe w wyniku tego zabiegu to fragmenty wiórów z retuszem strony górnej lub dolnej jednego bądź obu boków (Ryc. 3i).

Wiórki typu Borki wystąpiły w kolekcjach w Berżupi, Dymitrówki i Grybosz. Wyraźne skupisko stanowisk z tego typu wkładkami zaznacza się w południowej Litwie w dorzeczu dolnej Merezanki i górnej Kotry. Tereny te nie ujawniły jednak znalezisk ostrzy kościanych zbrojonych wkładkami retuszowanymi; najbliższe pochodzą ze stanowisk na północ od Merezanki Vaikantonys (rej. Varėna), oraz z dorzecza Szeszupy – Būdvičiai (Potwiecie), Gulbiniškiai, Žiūriai (R. Rimantienė 1971, ryc. 5). Wiórki smukłe, uzyskiwane przeważnie z rdzeni ołówkowatych, były podgięte. Umiesz-

czanie ich w prostych pazach oprawek kościowych było utrudnione lub wręcz niemożliwe. Zabieg dzielenia wióra na kilka fragmentów o mniejszej krzywiźnie był zatem niezbędny. Trudno jednoznacznie określić cel powyższego zabiegu w odniesieniu do drapaczy i rylców. Przyjmując, że narzędzia te były obsadzone w oprawkach, cel ten mógł być identyczny. Należy jednak wspomnieć, iż niektóre typy wytworów, służące prawdopodobnie jako ostrza strzał i również wykonane z podgiętych wiórów, nie podlegały zabiegowi kurtyzacji (Ryc. 9a,b,d). Rodzi się więc pytanie, dlaczego w tym przypadku podgięcie wiórów nie wpływało negatywnie na sposób i jakość ich użytkowania?

Zużycie części pracujących narzędzi zaobserwowano na nielicznych okazach. Sprowadza się ono do śladów zniszczenia drapisk oraz zbitcia części wierzchołkowych lub boków pików i ciosaków (Ryc. 3f). Wyróżniającym się okazem jest fragment zgrzebła z wyświeceniem krawędzi retuszowanej (Ryc. 3n).

Zużyte lub zniszczone nieudolnym odbiciem narzędzia podlegały reutilizacji. Proces ten polegał bądź na odnowieniu części pracującej narzędzia, np. rylca lub ciosaka, przy czym funkcja okazu nie ulegała zmianie, bądź też na przystosowaniu narzędzia do odmiennej funkcji. Ilustracją pierwszego może być składanka ciosaka (Ryc. 6a), gdzie po usunięciu masywnego wióra odbiciem odbocznym nastąpiła próba dalszej regulacji kształtu i przenikliwości ostrza, której wyrazem jest szereg negatywów odbić biegnących od ostrza równolegle

Ryc. 6. Wyroby krzemienne z Dymitrówki, stanowisko 1, południowa część wydmy (a) i stanowisko *Koło koty 110* (c, d), oraz z Grybosz, stanowisko 6 (b). Ciosak (a); składanka dwóch wiórów (b); zbrojnik typu Wieliszew (c); rdzeń (d)

do osi ciosaka. Należy przy tym podkreślić, iż odbicia oboczne nie zwiększały zazwyczaj przenikliwości ostrza, lecz raczej je zatępiały. Zabieg ten mógł wiązać się z ich „motykową” lub „rozłupcową” funkcją (S. Krukowski 1939–48, s. 113–114). W drugim przypadku pierwotny wytwór stawał się formą wyjściową do produkcji nowych narzędzi. Doskonałą ilustracją stanowią narzędzia retuszowane wykonane na odłupkach pochodzących z narzędzi gładzonych (Ryc. 4b, 5b).

W analizowanych kolekcjach formy zużyte i przerobione są nieliczne. Fakt ten można tłumaczyć dostępnością dobrej jakości surowca. Przeróbki miały więc charakter incydentalny.

Analiza przestrzenna i funkcjonalna stanowisk

Największe możliwości analityczne stwarzają materiały z Dymitrówki. Wydzielono tu trzy odrębne jednostki planigraficzne. Na najbardziej rozczłonkowane st. 1 składają się: st. 1e, gniazda 1 i 3 oraz południowa i środ-

kowa części wydmy. Gniazda to prawdopodobnie wyodrębnione przestrzennie miejsca z większym niż przeciętnie natężeniem występowania materiału. Wyróżnienie przez W. Szukiewicza skupiska „st. 1e” sugeruje bliżej nieokreślone rozczłonkowanie st. 1, z odrębnymi skupieniami w jego pobliżu, przedzielonymi obszarami bez materiałów krzemienych. Podobną sugestią można odnieść również do st. 5 i jego peryferii w Berzupi⁷. Wydzielenie na st. 1 w Dymitrówce części południowej i środkowej wynika raczej z przesłanek natury praktycznej i wskazuje, że materiał zalegał równomiernie, bez zauważalnych skupień. Liczba znalezisk pochodzących z poszczególnych stanowisk pozwala jedynie na ogólne wydzielenie skupisk o niewielkim obszarze (np. Dymitrówka, st. 1e; st. 1, gn. 1 i 3; *Koło koty 110*) oraz rozległych powierzchni charakteryzujących się bogactwem materiałów (np. Dubicze, st. 1 i 2).

⁷ Odrębne materiały zostały mechanicznie zmieszane. Informacje o wydzieleniu jednego lub dwu gniazd pozostały tylko na połączonych razem metryczkach: gniazdo na N od st. 5 oraz na W od st. 5.

Lp.	Typ okazu	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	B1	B2	B3	G1	G2	G3	G4	A1	A2
1.	Rdzenie (%)	20 2,5	1 0,5	5 23,8	1 6,7	14 2,9	40 3,2	3 0,9	40 4,4	21 3,0	42 7,9	22 1,1	9 0,3	4 2,4	2 9,5	15 0,5	250 2,2	16 1,6
2.	Odlupki* (%)	268 34,4	36 18,8	4 19,0	6 40,0	148 31,0	433 35,1	50 15,7	279 31,0	120 16,8	73 13,8	201 10,3	150 4,8	41 24,7	5 23,8	255 8,2	1980 17,8	87 8,6
3.	Wióry** (%)	74 9,5	30 15,7	2 9,5	1 6,7	49 10,3	149 12,1	48 15,0	115 12,8	48 6,7	38 7,1	193 9,9	93 3,0	10 6,0	7 33,3	160 5,1	579 5,2	61 6,0
4.	Zaprawa i naprawa rdzenia (%)	32 4,1	8 4,2	- -	- -	44 9,2	109 8,8	14 4,4	82 9,1	99 13,9	59 11,1	151 7,8	74 2,4	3 1,8	- -	93 3,0	462 4,1	28 2,8
5.	Luski (%)	208 26,7	42 22,0	- -	- -	29 6,1	114 9,2	45 14,1	57 6,3	55 7,7	31 5,8	210 10,8	226 7,2	31 18,7	1 4,8	411 13,2	561 5,0	71 7,0
6.	Ułamki nieokr. okrucy (%)	60 7,7	51 26,7	5 23,8	- -	44 9,2	170 13,8	31 9,7	41 4,6	296 41,4	254 47,9	938 48,2	2276 72,6	40 24,0	2 9,5	1418 45,7	5308 47,6	686 68,0

Tabela IV. Zestawienie liczbowe i procentowe rdzeni i półsurowca. Oznaczenia zespołów jak w tabeli I (* ogólna liczba odlupków liczona bez fragmentów; ** całkowitą liczbę wiórów stanowią wióry całe oraz najliczniejsza grupa spośród fragmentów z szczykiem lub wierzchołkiem)

Analiza frekwencji występowania poszczególnych grup wytworów (Tabela IV i V) pozwoliła na podzielenie stanowisk na dwie grupy:

1. Materiały z Dymitrówki i Berzupi z wyższym odsetkiem kategorii „zaprawa i naprawa rdzeni” (4,1–13,9%), liczniejszym na ogół występowaniem ryłców (7,0–24,3%) oraz zasadniczo przewagą (lub równowagą) drapaczy nad skrobaczami. Zwraca także uwagę duża w przeciwieństwie do mikrolitów liczba narzędzi makrolitycznych, których w Dymitrówce było 69 (11,8%). Udział narzędzi waha się między 3,6 a 20,8% ogólnej sumy zabytków.
2. Materiały z Dubicz i Grybosz charakteryzuje niższy odsetek kategorii „zaprawa i naprawa rdzeni” oraz wiórów i odlupków, przy bardzo wysokim procencie „ułamków nieokreślonych i okrucy”. Charakterystyczny jest zwykle niższy udział ryłców (2,4–12,2%), przewaga skrobaczy nad drapaczami oraz

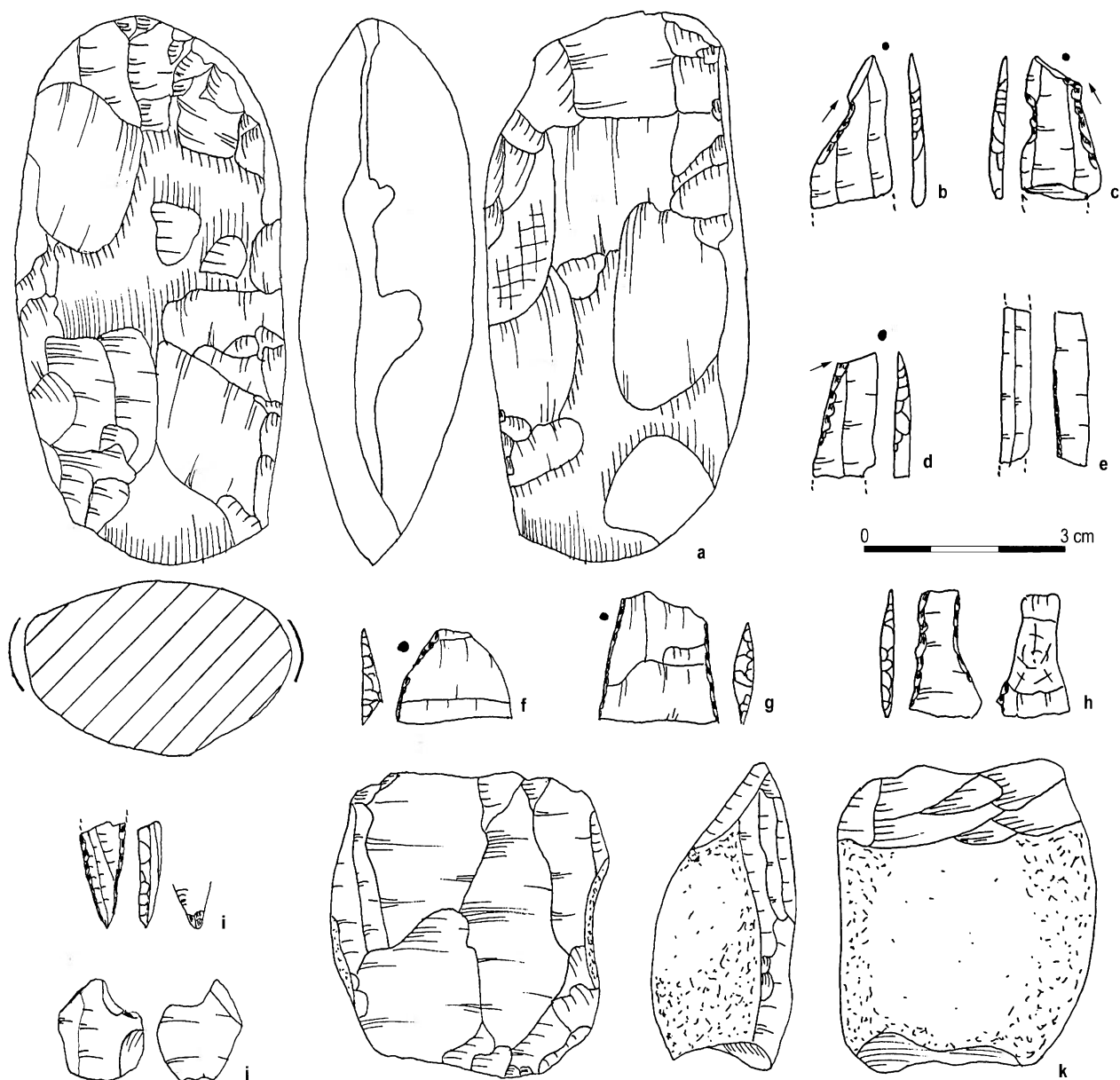
wyższy wskaźnik mikrolitów. Narzędzia stanowią 3,3–8,6% ogólnej sumy wyrobów.

Udział procentowy odlupków korowych w badanych kolekcjach wynosi 23–80% (najczęściej 35–50%), natomiast wiórów 5–60% (najczęściej 9–21%). Warto podkreślić, iż mimo dominacji okazów z powierzchnią przemysłową, liczba zabytków korowych jest znaczna, co wskazuje na obróbkę konkrekcji krzemienych na miejscu. Znajduje to także potwierdzenie w znacznej liczbie rdzeni i okazów z grupy „ułamki nieokreślone i okrucy”. Odsetek ten, wynoszący dla Dubicz 47,6–68,0%, prawdopodobnie odzwierciedla silny stopień zniszczenia stanowiska.

Sposób wykorzystania powierzchni poszczególnych stanowisk i ich części jest trudny do określenia. Niemniej, udało się ustalić prawdopodobny charakter pięciu skupień: Dymitrówka, st. 1; (gn. 3, st. 1e); *Koło koty 110* oraz Grybosz, gn. 2 i st. 6. W skupieniach tych

Lp.	Typ okazu	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	B1	B2	B3	G1	G2	G3	G4	A1	A2
1.	Drapacze* (%)	3 5,8	- -	2 40,0	- -	10 10,1	12 7,9	14 16,5	36 19,9	1 2,8	6 8,8	13 16,7	16 13,0	- -	- -	5 4,8	70 7,9	13 14,9
2.	Rylce (%)	11 21,1	1 14,2	- -	- -	12 12,1	20 13,2	6 7,0	22 12,1	7 19,4	8 11,8	19 24,3	6 2,4	1 7,1	- -	3 2,9	108 12,2	5 5,7
3.	Skrobacze (%)	6 11,5	- -	- -	- -	5 5,0	13 8,6	11 12,9	16 8,8	2 5,5	13 19,1	11 14,1	16 13,0	1 7,1	- -	10 9,8	162 18,2	16 18,4
4.	Pazury i wiertniki (%)	2 3,8	- -	- -	- -	1 1,0	2 1,3	1 1,2	6 3,3	- -	- -	4 5,1	- -	2 14,3	- -	- -	7 0,8	1 1,1
5.	Półtylczaki (%)	- -	- -	- -	- -	2 2,0	4 2,6	- -	4 2,2	- -	- -	3 3,8	5 4,0	- -	- -	2 2,0	21 2,4	- -
6.	Zbrojniki (%)	1 1,9	- -	- -	1 33,3	- -	5 3,3	1 1,2	1 0,5	- -	1 1,5	2 2,6	7 3,2	- -	- -	10 9,8	36 4,0	4 5,0
7.	Liściaki (%)	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	1 0,5	1 2,8	2 2,9	- -	1 0,8	- -	- -	2 2,0	6 0,7	2 2,3
8.	Narzędzia makrolit. (%)	- -	- -	3 60,0	- -	33 33,3	18 11,9	- -	15 8,3	4 11,1	2 2,9	- -	2 1,6	9 64,3	1 100,0	4 3,9	32 3,6	- -
9.	Inne (%)	29 55,8	6 85,7	- -	2 66,7	37 37,4	87 57,6	46 54,1	79 43,6	21 58,3	33 48,5	30 38,5	51 41,5	7 7,1	- -	62 60,8	438 49,8	44 50,6
10.	Suma (%)	52 6,7	7 3,6	5 23,8	3 20,0	99 20,8	151 12,2	85 26,6	181 20,1	36 5,0	68 12,6	78 4,0	123 3,9	14 8,4	1 4,8	102 3,3	880 7,9	87 8,6

Tabela V. Zestawienie liczbowe i procentowe zgeneralizowanych form narzędziowych. Oznaczenia jak w tabeli I (* udział procentowy poszczególnych grup narzędziowych liczony w stosunku do ogólnej liczby narzędzi zespołu)

Ryc. 7. Wyroby krzemienne z Grybosz, bez lokalizacji (a–k). Siekiera (a); zbrojnik typu Wieliszew (b, d); wiórek typu Borki (c); trapezy (f–h); liściak (i); rylcowiec (j); rdzeń (k)

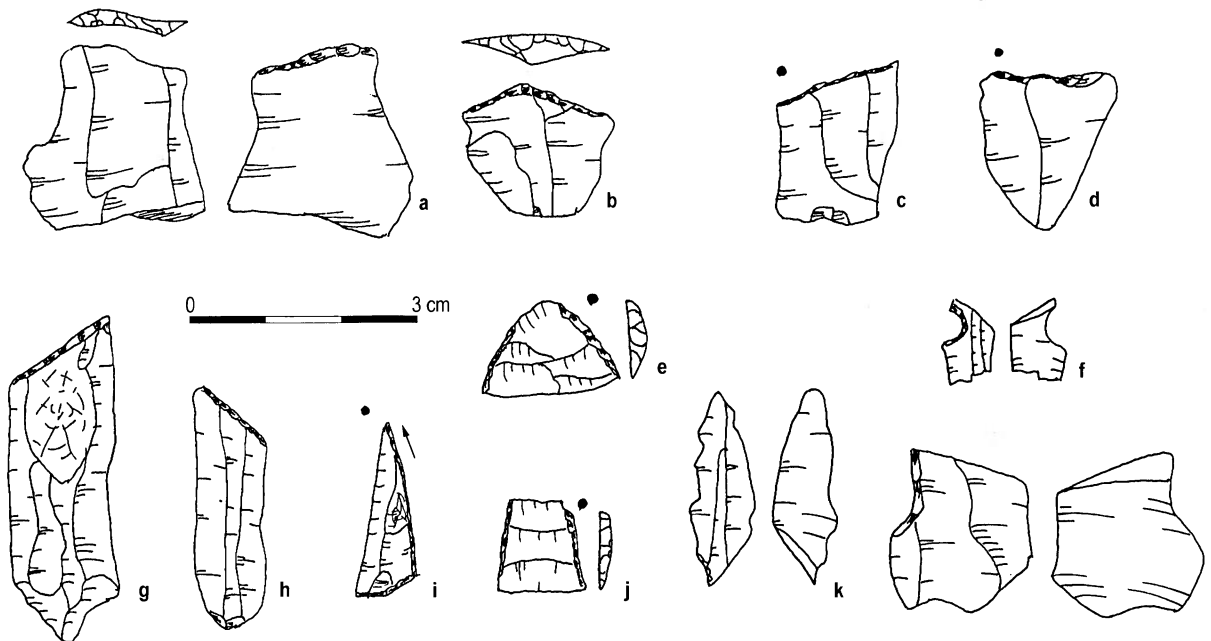
znajdowało się 1–5 rdzeni oraz nieliczny półsurowiec wiórowy i odłupkowy. Charakterystyczny jest brak lub bardzo nieliczne występowanie w tych skupieniach narzędzi. Na podstawie morfologii wiórów, rodzaju kory i patyny, sposobu eksploatacji rdzeni, a także składek (Ryc. 6b) ustalono, że przynajmniej część półsurowca i odpadków została odbita z pozostawionych tu rdzeni. Były to więc zapewne miejsca (pracownie) jednorazowej lub krótkotrwałej obróbki jednego lub kilku rdzeni. Fragment tłuczka jedyne narzędzie na st. 6 w ryboszach, oraz 9 fragmentów tłuczków w gnieździe 2 potwierdzały tę interpretację. Całkowita absencja grupy form technicznych (z wyjątkiem Dymitrówki, st. 1, gn. 3 i Grybosz, gn. 2) wskazuje na brak wstępnej zaprawy rdzenia oraz na pewną doraźność obróbki.

Znaczny odsetek narzędzi w innych gniazdach lub częściach stanowisk (Dymitrówka, st. 1, płd. i śr. część

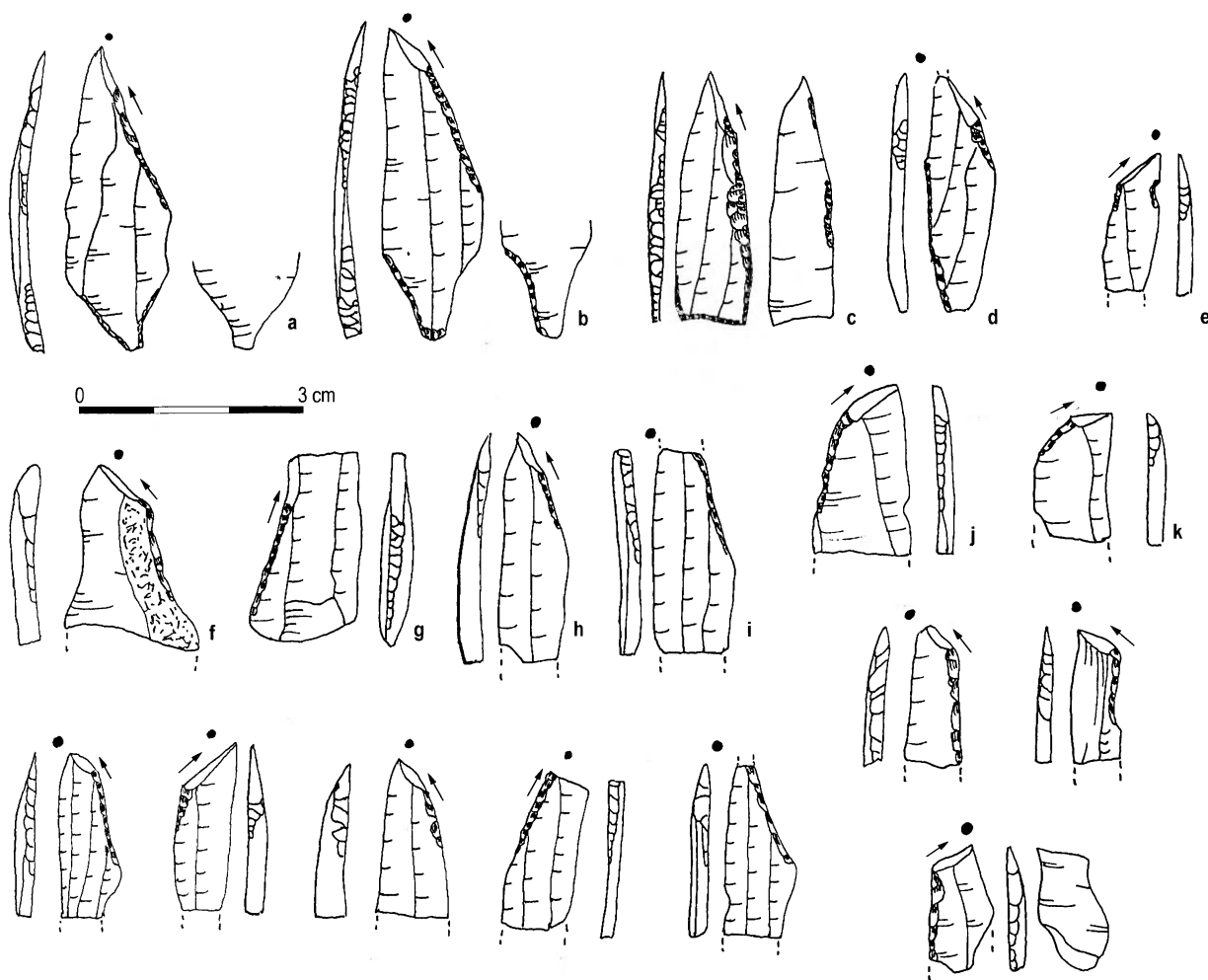
wydmy, Dymitrówka, st. 2, Berżupia, st. 5 i jego peryferia) skłania do przyjęcia wniosku o ich podomowym charakterze. Przewaga narzędzi z grupy skrobających, tj. drapaczy, skrobaczy, odłupków i wiórów łuskanych i mikrołuskanych, potwierdzały powyższą tezę. Stosunkowo duży udział produktów rdzeniowania oraz niski form narzędziowych na stanowiskach w Dubiczach i Gryboszach wskazują na pracowniany charakter tych stanowisk.

Interpretacja kulturowa stanowisk

Poszukując najstarszych śladów osadnictwa na badanych stanowiskach należy zwrócić uwagę na elementy powszechnie uważane za przynależne do schyłkowego paleolitu. Jak wiadomo, istnieją sugestie, że na obszarze Litwy występują stosunkowo stare inwentarze

Ryc. 8. Wyroby krzemienne z Grybosz, stanowisko 5 (a-i). Półtylczak typu Michałów (a); drapacz (b); półtylczaki (c, d, g, h); trapezy (e, j); zbrojnik typu Wieliszew (i); rylcowce (f, k, l)

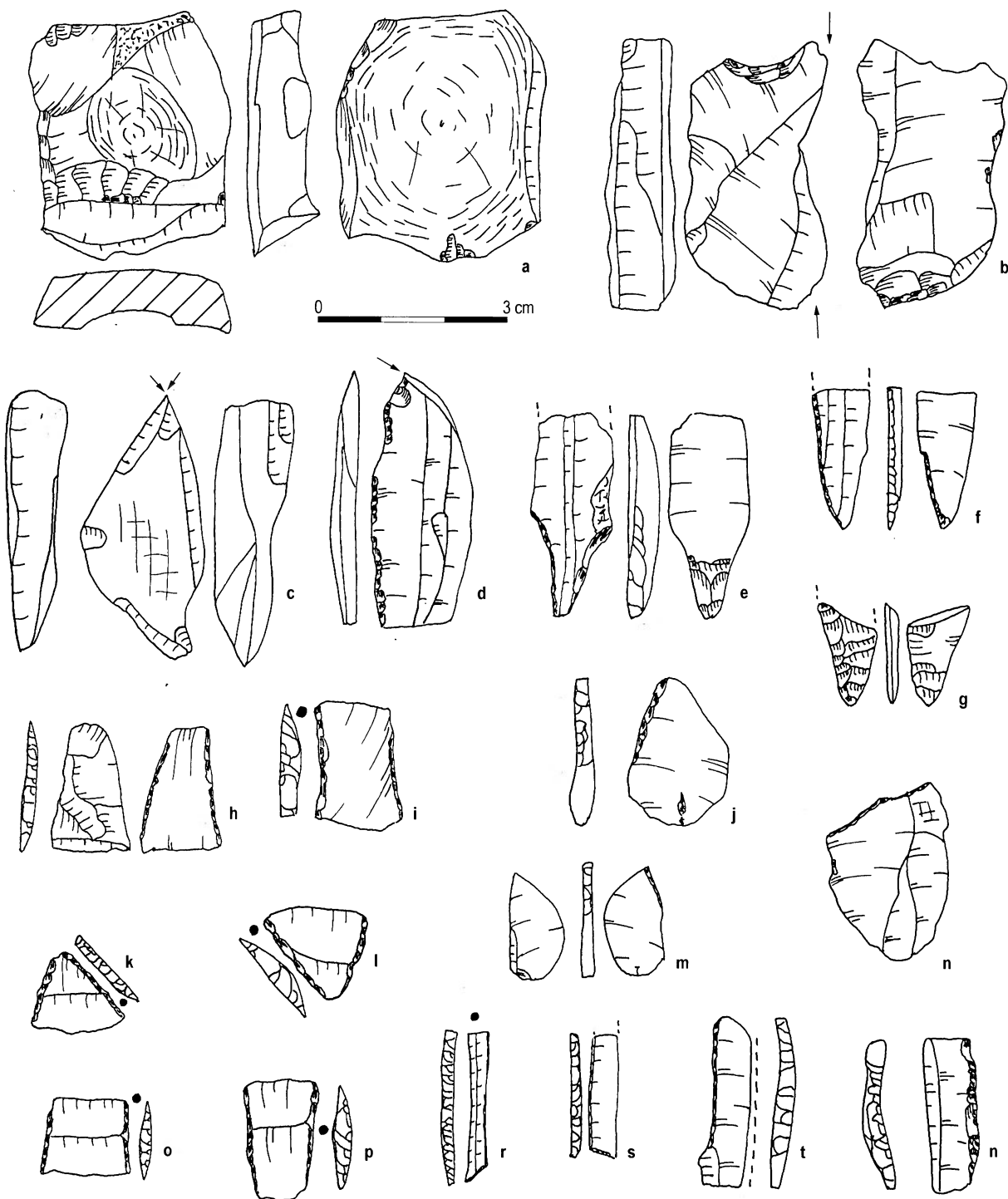

Ryc. 9. Wyroby krzemienne z Dubicz, stanowisko 1. Zbrojniki typu Wieliszew (a-t)

mające w swym składzie liściaki lyngbji i ahrensbur-
skie. Zjawisko to jest określane w literaturze litewskiej
jako „nadbałtycki madlen” (R. Rimantiene 1971, s. 91).

Materiały ahrensburkie i lyngbjijskie wystąpiły nie-
licznie na stanowiskach w Dymitrówce, Dubiczach
i Gryboszach. Są to: liściaki ahrensburkie (Ryc. 4k),
rdzeń nawiązujący do okazów lyngbjijskich (Ryc. 6d)
oraz półtylczaki typu Zonhoven (?) (Ryc. 8c,d, 10j,n),
a także drapacze tarnowiańskie. Odróżnienie półtylcz-
aków Zonhoven od typu Komornica w materiale miesza-
nym jest często niemożliwe. Zastosowano więc nazwę
Zonhoven/Komornica bez ściślejszego, chronologiczne-

go ich określenia (w tabelach okazy te występują pod na-
zwą Komornica). Kolekcje z Dubicz i Grybosz ujawni-
ły łącznie pięć takich okazów. Wykonane są one z szer-
kich, regularnych wiórów i posiadają półtylce lekko sko-
śne lub prawie prostopadłe do osi półsurowca. Podkreśla
się, że wielkość mezolitycznych półtylczaków Komornica
na ogół nie przekracza 20 mm (S. K. Kozłowski
1967c, s. 235). Cztery spośród naszych okazów przekra-
czają tę wartość i nie mają mikrolitycznego charakteru.
Reasumując, nie można jednoznacznie stwierdzić istnie-
nia kultury lyngbjijskiej i ahrensburkiej na badanych
stanowiskach. Należy jednak zaznaczyć, że stanowiska

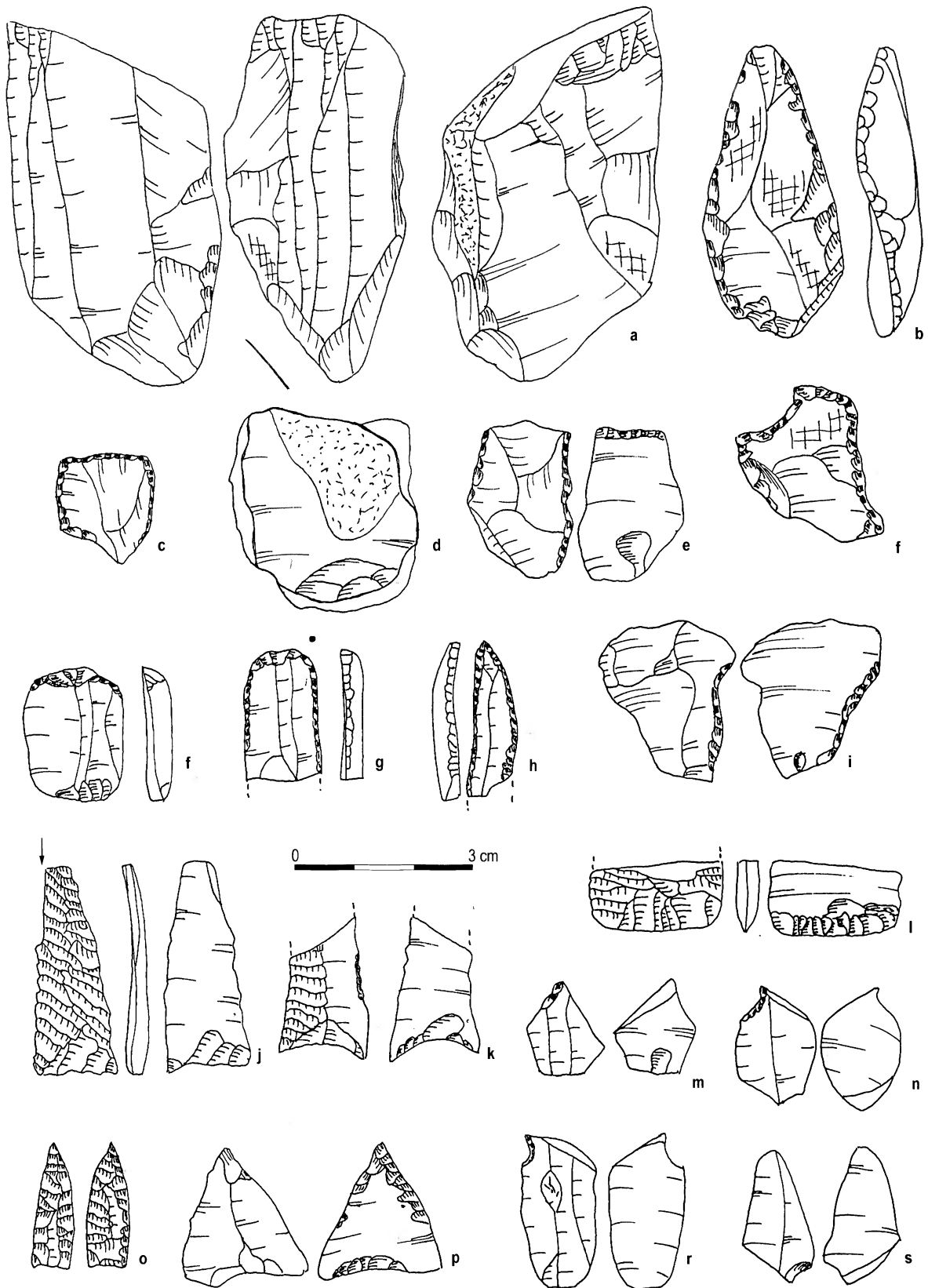
Ryc. 10. Wyroby krzemienne z Dubicz, stanowisko 1 (a-u). Ciosak (a); rylce (b-d); liściaki (e-g); trapezy (h, i, k, l, o, p); półtylczaki (j, m, n);
trójkąty (r, s); tylczaki Stawinoga (t, u)

litewskie dostarczyły licznych liściaków nieświderskich, a występowanie ich koncentruje się nad Mereczanką i górną Kotrą (Z. Sulgostowska 1989, ryc. 7).

Za cechy mazowszańskie przyjęto elementy powszechnie uznawane za charakterystyczne dla tego cyklu: liściaki trzoneczkowate i dwukątowe z płaskim łuska-

niem strony spodniej (Ryc. 5d,h, 7i, 10e,g) oraz rdzenie mazowszańskie (Ryc. 3a, 7k). Elementy kultury świderskiej stwierdzono na stanowiskach: Berżupia, st. 2 i 5, Dubicze, st. 1 i 2, oraz Grybosze, brak lokalizacji.

Grupę liściaków świderskich tworzą wyłącznie fragmenty trzoneków oraz jeden okaz dwukątowy z Berżupii.

Ryc. 11. Wyroby krzemienne z Dubicze, stanowisko 1 (a-s). Rdzeń (a); narzędzie obustronnie (b); skrobacze (c-e, i); drapacze (f, g); pazur (h); grociki neolityczne (j-l, o, p); rylcowce (m, n, r, s)

Formy dwukątowe stanowią prawdopodobnie element młodszy wśród tej grupy narzędziowej (L. Kocoń 1987, s. 123).

Spśród rdzeni mazowszańskich żaden nie może być uznany za typowy. Nie posiadają bowiem drugorzędnych cech charakterystycznych dla wyrobów tej kultury: zaprawy tyłu lub zarówno boków jak i tyłu. Należy jednak podkreślić, że wszystkie okazy są silnie wyeksploatowane, co mogło zaważyć na zaniku tych charakterystycznych cech.

Drapacze tarnowiańskie, uznawane za wyraz prądu międzykulturowego, wystąpiły nielicznie w omawianych kolekcjach (Ryc. 3e, 4h,i, 5f). Nie są to również okazy typowe, gdyż mają niewielkie rozmiary. Wczesnomezolityczna metryka tych zabytków dla terenów Litwy była już wielokrotnie sygnalizowana (m.in. M. Marczak 1963, s. 29; 1964, s. 42; H. Więckowska 1964, s. 249). Moment pojawienia się drapaczy tarnowiańskich na Litwie został określony na schyłek młodszego dryasu (R. Rimantienė 1971, s. 91).

Uściślając chronologię materiałów świderskich ze stanowisk w Berżupi, Dubiczach i Gryboszach należy wziąć pod uwagę następujące cechy: 1. występowanie liściaków świderskich, w tym dwukątowych; 2. obecność drobnych drapaczy tarnowiańskich; 3. położenie stanowiska 1 w Dubiczach na pierwszej terasie nadzalewowej. Uwzględniając to, można stwierdzić, że ludność kultury świderskiej zajęła obszar omawianych stanowisk prawdopodobnie w końcu młodszego dryasu lub początkach okresu preborealnego. Teza o kontynuacji osadnictwa świderskiego we wczesnym holocenie na terenach Litwy i północnej Białorusi jest powszechnie akceptowana (R. Jablonskytė-Rimantienė 1966, s. 75–81; R. Rimantienė 1971, s. 98–118; S. K. Kozłowski 1967b, s. 60; 1970, s. 4; 1972, s. 160; 1989, s. 166; V. F. Isaenko 1977, s. 59).

Na Litwie kultura świderska zajęła obszar dorzecza środkowego Niemna, nie przekraczając na północy ujścia rzeki Wilii (R. Schild 1964, s. 186). Zagęszczenie osadnictwa świderskiego obserwowane jest w południowej części Litwy, w dorzeczu Mereczanki (R. Rimantienė 1971, ryc. 35; Z. Sulgostowska 1989, ryc. 3). Omawiane stanowiska leżą we wschodniej części tej koncentracji.

Granica między paleolitem a mezolitem (8300/8000 p.n.e.) na terenie Litwy nie zaznaczyła się wyraźnie. Rzeczywiste zmiany kulturowe miały miejsce dopiero na przełomie okresu preborealnego i borealnego, kiedy to nowo powstałe warunki przyrodnicze zmusiły część ludności kultury świderskiej, związanej z określonym typem gospodarki, do wędrówki na północ.

Południowo-zachodnimi wpływami tłumaczyć należy obecność nielicznych zabytków typowych dla cyklu narwiańskiego. W materiałach ze stanowiska 1 w Dubiczach i z Grybosz znajdują się trzy półtylczaki typu Komornica/Zonhoven (Ryc. 10j,m,n), dwa tylczaki Stawinoga (Ryc. 10t,u) oraz fragment ostrza tylcowego lub segmentu. Obok półtylczaków Komornica/Zonhoven

o niepewnej metryce w inwentarzach kultury komornickiej spotykane są również drapacze zbliżone do tarnowiańskich.

Na żadnym ze stanowisk nie wystąpiły jednocześnie trzy elementy (półtylczak Komornica, tylczak Stawinoga oraz segment) typowe dla kultury komornickiej, stanowiące według S. K. Kozłowskiego (1967c, s. 235) niezbędne minimum do uznania zespołu za komornicki. Wschodni zasięg kultury komornickiej wydaje się nie przekraczać Biebrzy i Bugu (S. K. Kozłowski 1967a, s. 24–25; 1967c, s. 245; 1970, s. 8; 1972, s. 84; 1989, s. 129). Sugerowany jest jednak rozleglejszy zasięg tej kultury, przekraczający granice Polski (H. Więckowska 1969, s. 85). Jednocześnie znane są homogeniczne zespoły kultury janisławickiej zawierające pojedyncze okazy komornickie: Grzybowa Góra–Rydno VI/59 oraz Poręby Dymarskie (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1975, s. 159).

Warto podkreślić obecność pewnego zgrupowania inwentarzy krzemienych zawierających elementy komornickie w rejonie górnej Kotry i Uły: Duba, Dubicze, Rudnia, Grybosze i nieznacznie oddalona Czereszla VI. Charakter i stopień wzajemnych powiązań tej grupy stanowisk z macierzystym obszarem kultury komornickiej pozostaje niejasny.

Materiały ze stanowisk Dymitrówka, Dubicze i Grybosze ujawniły liczne zabytki charakterystyczne dla kultury janisławickiej: zbrojniki typu Wieliszew we wszystkich odmianach (Ryc. 4l, 6c, 7b,c,d, 8i, 9a–t), duże i małe trójkąty janisławickie (Ryc. 3k,m, 10r,s), trapezy, w tym wysokie (Ryc. 7f,g,h, 8e,j, 10h,i,k,l,o,p), noże półtylcowe (Ryc. 8g,h) oraz liczne skrobacze (Ryc. 11c,d,e,i). Obecność rylcowców (Ryc. 7j, 8f,k,l, 11m,n,r,s) wskazuje na stosowanie techniki rylcowej, również charakterystycznej dla tej kultury.

Północna granica zwartego zasięgu kultury janisławickiej, prowadzona przez S. K. Kozłowskiego (1967c, s. 242; 1989, s. 156) od środkowego Niemna w kierunku na Ełk i Łomżę, obejmuje swym zasięgiem tereny będące przedmiotem zainteresowania niniejszej pracy. Zdaniem tego badacza (1967c, s. 248; 1970, s. 9) ludność kultury janisławickiej pojawia się na obszarze Litwy w drugiej połowie okresu borealnego. W początkowej fazie miałyby zostać uformowana grupa Maksimonys, obejmująca dorzecze środkowego Niemna oraz najpewniej dorzecze Biebrzy (S. K. Kozłowski 1972, s. 158, 162). Cechami typowymi dla tego ugrupowania, występującymi w naszych zespołach, są zbrojniki typu Wieliszew z podcięcią, retuszowaną podstawą oraz zapewne elementy określane jako maglemoskie, które w pewnym stopniu związane są z genezą tej jednostki kulturowej (S. K. Kozłowski 1972, s. 162). Stanowisko 1 w Dubiczach ujawniło jeden egzemplarz zbrojnika typu Wieliszew z podcięcią, retuszowaną podstawą (Ryc. 9d), nawiązujący do tylczaków z podcięcią podstawą znanych z kultury maglemoskiej. Bliskie analogie w kręgu tej kultury znajduje także trapez o wgiętych bokach (Ryc. 7h), pochodzący z Grybosz (brak lokalizacji). Występowanie

analogicznych okazów poświadczony jest w kulturze Olde-sloe. Z kręgiem północno-zachodnim można najpewniej łączyć także trapezy asymetryczne (Ryc. 8e, 10k,l).

W inwentarzach kultury maglemoskiej spotyka się zarazem zabytki, które współwystępują w zespołach innych jednostek kulturowych Europy środkowej i wschodniej: ciosaki, trapezy wysokie, niskie i zwykłe, duże trójkąty janisławickie, smukłe trójkąty nierównoboczne, półtylczaki Komornica i – rzadko – tylczaki Stawinoga.

Zdaniem M. Chmielewskiej (1974, s. 252) słuszne jest wiązanie niektórych elementów zespołów litewskich z borealną grupą Sværdborg. Należy jednocześnie zaznaczyć, iż badacze litewscy zaliczają inwentarze janisławickie do kultury maglemoskiej. Migracja ludności kultury Maglemose miała nastąpić na obszar Pomorza Zachodniego na przełomie VII i VI tys. p.n.e., kiedy to w wyniku transgresji morskiej został przerwany zachodnioeuropejski pomost lądowy (L. Domańska 1983, s. 225; S. K. Kozłowski 1983, s. 30–34). Świadectwem przenikania elementów maglemoskich bardziej na wschód, wzdłuż południowych wybrzeży Jeziora Ancylusowego, a także Morza Lityńskiego, jest istnienie na Pomorzu Wschodnim w okresie borealnym odrębnej kultury, pokrewnej Maglemose (S. K. Kozłowski 1967c, s. 240; 1989, s. 139). Według R. Rimantienė (1971, s. 125) stanowiska związane z kulturą Maglemose leżą na I terasie nadzalewowej, a osadnictwo tu ulokowane można odnieść do okresu preborealnego i borealnego. Obecność trapezów, pojawiających się najwcześniej w kręgu północnym w drugiej połowie borealu (S. K. Kozłowski 1967b, s. 56), nasuwa przypuszczenie, że kontakty ze wspólnotą maglemoską miały miejsce także w okresie atlantyckim. Prawdopodobnie mamy tu do czynienia z dwoma etapami oddziaływań maglemoskich: pochodzącymi z grupy Sværdborg w okresie borealnym oraz związanymi z kulturą Olde-sloe w okresie atlantyckim.

Istnienie na Litwie we wczesnej fazie okresu atlantyckiego oddziaływań zachodniobałtyckich zostało potwierdzone przez A. Butrimasa (1992, s. 9). Z mezolitycznego stanowiska Spiginos (zach. Litwa), związanego z kulturą Kongemose, uzyskał on datę radiowęglową 5520±60 B.C.

Osadnictwo wschodniej grupy kultury janisławickiej pojawia się na Litwie jeszcze u schyłku okresu borealnego. W tym okresie zetknęło się ono z osadnictwem reprezentowanym przez zespoły typu Kunda-Borki (S. K. Kozłowski 1967c, s. 248), tworząc ekumenę o cechach przemieszanych, przy czym tereny na zachód od Niemna dostarczają liczniejszych elementów janisławickich, natomiast na obszarze byłego powiatu lidzkiego przeważają elementy kundajskie (S. K. Kozłowski 1967c, s. 245). W zasięgu tego drugiego obszaru znajdują się stanowiska Berżupia, Dymitrowka, Dubicze i Grybosze. Trapezy i skrobacze pojawiają się zapewne jako elementy prądu międzykulturowego (S. K. Kozłowski 1965, s. 151–177; 1969, s. 80).

Analiza kartograficzna stanowisk z materiałami obu kultur (S. K. Kozłowski 1980, ryc. 18, 58–59, 61–67) pozwoliła ustalić przestrzenne ramy tego zjawiska. Zajmowało ono pas terytorium na pograniczu litewsko-białoruskim, ograniczony od północy rzeką Wilią i Niemnem od południa, z koncentracją w rejonie górnej Kotry.

Zwarty obszar występowania mieszanych materiałów janisławicko-kundajskich generalnie pokrywa się z zasięgiem zjawiska określanego przez S. K. Kozłowskiego (1972, s. 92–119; 1973, s. 349–350) jako kultura niemeńska (faza mezolityczna), grupa litewska kultury kundajskiej (S. K. Kozłowski 1971, s. 73) lub kultura mikro-lityczno-makrolityczna (R. Rimantienė 1971, s. 125–152).

Biorąc pod uwagę, że w innych kolekcjach z Dubicz i Grybosz wystąpiły duże trójkąty janisławickie oraz zbrojniki typu Wieliszew (S. K. Kozłowski 1980, ryc. 18, 58, 59), można sądzić, że mamy tu do czynienia z zespołami janisławickimi. Nieliczne elementy charakterystyczne dla kultury janisławickiej pojawiające się w Dymitrowce oraz niski udział skrobaczy na tym stanowisku wskazują, iż stanowią one najpewniej domieszkę materiałów tej kultury w zespole niemeńskim lub kundajskim.

Bliższe uściślenie chronologii materiałów pochodzących z Dubicz i Grybosz w ramach datowania tej kultury, określanego dla terenów Litwy od początków VII do IV tys. p.n.e., jest trudne do przeprowadzenia. Niewykluczone, że beztrapezowa, borealna faza tej kultury reprezentowana jest na stanowisku 2 w Dubiczach. Dodatkowym argumentem byłaby prawdopodobna lokalizacja tego stanowiska na pierwszej terasie nadzalewowej (Ryc. 2), dostępnej dla osadnictwa w tym okresie. Obecność trapezów w materiałach z Dubicz (st. 1) i Grybosz wskazuje na ich atlantycką metrykę.

Materiały kultury niemeńskiej, zidentyfikowane we wszystkich czterech kolekcjach, to jednopiętowe rdzenie wiórowe stożkowe i podstożkowe, drapacze smukłe i krępe, średnio i słabo zakolone (także kurtyzowane) (Ryc. 3d,h, 8b, 11f,g), rylce, w tym łamańce (Ryc. 4f,g, 5e, 10b,c,d), ciosaki rdzeniowe i odłupkowe (Ryc. 6a, 10a), liściaki kundajskie (Ryc. 10f), wiórki typu Borki (Ryc. 3l, 7e), grociki neolityczne (Ryc. 3j,o, 4e,j, 5b, 11j,k,l,o,p), półtylczaki typu Michałów (Ryc. 8a) oraz pazury i wiertniki (Ryc. 3b, 4c, 11h), zgrzebła, trójkąty, trapezy i zbrojniki typu Wieliszew. Przegląd listy typów narzędzi wyraźnie wskazuje na silną kontynuację form mezolitycznych przy jednoczesnym udziale cech neolitycznych, wyrażających się przede wszystkim w sposobie łuskania. Wśród wyrobów występują elementy typowe dla mezolitycznego cyklu wiślańskiego, jak i kundajskiego. Nie ma jednak pewności, że nie są to mechaniczne domieszki różnowiekowych materiałów (E. Kempisty 1983, s. 183).

Liściaki dwukątowe lub o słabo wyodrębnionych trzonkach, reprezentowane nielicznie w badanych kolekcjach (Ryc. 10f), charakteryzują się półstromym, „daszkowatym” retuszem strony spodniej lub retuszem zwrotnym. Kundajskie formy liściaków odróżniają się

od świderskich tendencją do geometryzacji oraz uproszczoną formą (R. Rimantienė 1977b, s. 66–67).

Przeżywanie się liściaków świderskich na stanowiskach kultury niemeńskiej do neolitu nie jest pewne z racji jednoczesnego występowania śladów osadnictwa plejstoceniowego. Interesujące, że w inwentarzu z Dymitrówki, gdzie prawdopodobnie występuje wyłącznie materiał kultury niemeńskiej, nie ma liściaków świderskich i postświderskich. Potwierdzałoby to tezę, że inwentarze niemeńskie z terenów Litwy i Białorusi zawierające liściaki są mechanicznie zmieszane z materiałami wcześniejszego osadnictwa. Podobne sugestie przedstawiły E. Kempisty i Z. Sulgostowska (1991, s. 90).

Zbrojniki typu Wieliszew pojawiające się w inwentarzach kultury niemeńskiej powszechnie uważane są za domieszkę janisławicką. W materiałach z Dymitrówki, Dubicz i Grybosz zaobserwowano wszystkie ich typy: z podstawą naturalną, łamaną, retuszowaną oraz podciętą retuszowaną. Swoistą odmianą są półtylczaki janisławickie z trzonkiem (Ryc. 9a,b). Wykonane z dość szerokich, regularnych, lekko podgiętych wiórów, posiadają trzonek uformowany retuszem półstromym zwrotnym (w typie kundajskim) lub jednostronnym (w typie ahrensberskim). Okazy takie nie stały się jak dotąd przedmiotem bliższego zainteresowania. Zebrane analogie⁸ ujawniły ściśłą więź okazów z trzonkiem ze stanowiskami kultury niemeńskiej koncentrującymi się na pograniczu litewsko-białoruskim. Jedynie stanowisko w Sośni jest wysunięte w kierunku zachodnim.

Wśród ciosaków wyróżnia się grupa okazów mających cechy odmienne od form mezolitycznych (Ryc. 4m). Ostrza uformowane są na nich szeregiem płaskich odbić skierowanych prostopadle do krawędzi, a obróbka obejmuje nie tylko boki okazów, lecz najczęściej całą ich powierzchnię. Powierzchniowy charakter obróbki oraz pojawiające się gładzenie są cechami typowymi dla młodszej epoki kamienia. Jak zauważa M. M. Černjavski (1970, s. 87), „topory” z prostym szlifowanym ostrzem są charakterystyczne dla późnej fazy kultury niemeńskiej. R. Rimantienė (1971, s. 159) datuje znaleziska tego typu na środkową (II) fazę rozwoju tej kultury (okres II transgresji litorynowej). Występowanie zbliżonych form E. Kempisty (1973, s. 32) sygnalizuje dla zespołów poleskich.

Ciosaki licznie wystąpiły na wszystkich analizowanych stanowiskach, przy czym okazy gładzone w Berżupii, Dymitrówce i Gryboszach. Liczny zestaw narzędzi makrolitycznych sygnalizował W. Szukiewicz (1904, s. 11) dla Grybosz: 35 siekier niegładzonych, 10 gładzonych, 6 fragmentów klinów i dłut. W Dubiczach, zdaniem tego badacza, nie wystąpił natomiast ani jeden egzemplarz siekiery. Liczne występowanie ciosaków obserwowane jest na południowej Litwie i północnej Białorusi.

⁸ Jonionys, pld.-zach. Litwa (R. Rimantienė 1973, tabl. 9:8b); Czereszla VI, ptn.-zach. Białoruś (N. N. Gurina 1965, ryc. 9:29); Rudnia Szlagińska, Białoruś (M. M. Černjavski 1970, ryc. 34:3); Sośnia I, woj. podlaskie (H. Więckowska 1975, tabl. 83:3).

Chronologia i przynależność kulturowa omawianych form nie są jednoznaczne. Większość autorów litewskich i białoruskich zalicza je do kultury niemeńskiej. Są one jednak obecne także w zespołach wschodniej grupy kultury janisławickiej (Maksimons IV, Słochy Annapolskie – Czerwony Borek II). Niewykluczone, że są wyrobem międzyprzemysłowym (R. Schild 1960, s. 285). Bliższe datowanie można jedynie oprzeć na rozbieżnościach cech mezolitycznych i neolitycznych. Okazy z cechami neolitycznymi z całą pewnością należą do zespołów niemeńskich.

Silnie zaznaczonym elementem neolitycznym w inwentarzach niemeńskich (Berżupia, Dymitrówka, Dubicze) są grociki (Ryc. 3j,o, 4e,j, 5b, 11j–l,o,p). W badanych kolekcjach dominują formy trójkątne z wgiętymi podstawami, współwystępując z okazami o podstawach prostych oraz trzoneczkowatymi. Większość okazów jest łuskana retuszem powierzchniowym, płaskim, w tym często rynienkowatym charakterystycznym dla kultury niemeńskiej (B. Balcer 1983, s. 248). Badacze tej kultury zgodnie opowiadają się za łączeniem takich grocików z młodszymi fazami grup ceramicznych (III i II tys. p.n.e.), m.in. późną fazą niemeńską (M. M. Černjavski 1970, s. 84; E. Kempisty 1973, s. 32). Zdaniem M. M. Černjavskiego (1966, s. 84) grociki trójkątne w starszych fazach łuskane są przykrawędnie, zyskując stopniowo retusz powierzchniowy w młodszych.

Datowanie materiałów niemeńskich jest utrudnione ze względu na mieszany charakter kolekcji oraz niewielkie zmiany w inwentarzu krzemieniu tej kultury w ciągu jej rozwoju. Obecność grocików, zgrzebeł, retuszu rynienkowatego, gładzenia ostrzy narzędzi makrolitycznych, przewaga form makrolitycznych nad mikrolitycznymi (Dymitrówka, Berżupia), a także położenie stanowisk w Dubiczach na I terasie nadzalewowej wskazują na późną metrykę analizowanych materiałów (III i II tys. p.n.e.). Osadnictwo neolityczne na I terasie można odnieść do I i III fazy kultury niemeńskiej (R. Rimantienė 1977a, s. 33–34). Na podstawie położenia geomorfologicznego R. Rimantienė (1966, s. 56) odnosi stanowiska Dubičiai 2 i 3 (Dubicze I i 2) do okresu tuż przed i na początek II transgresji litorynowej, tj. do I fazy kultury niemeńskiej (ok. 3500 p.n.e.). Datowanie to jest więc nieznacznie starsze od chronologii proponowanej w niniejszej pracy. Trudności z łączeniem poszczególnych typów ceramicznych z konkretnymi inwentarzami krzemieniu (E. Kempisty, Z. Sulgostowska 1967, s. 322) znajdują swoje odbicie w zespole z Dubicz, st. 2, gdzie wczesna ceramika typu Dubičiai nie harmonizuje z „późnym” zestawem narzędziowym (grociki retuszowane na całej powierzchni, obecność retuszu rynienkowatego). Wynikłą sprzeczność mógłby wyjaśnić fakt wielokrotnego zasiedlania powierzchni stanowiska lub nieprzerwana ciągłość osadnicza w neolicie.

Reasumując, kultura niemeńska jawi się jako konglomerat elementów pochodzących z różnych kierunków: wschodniego, północno-wschodniego (elementy syberyjskie, kundajskie), południowo-zachodniego

(elementy janisławickie), przy trudnej do określenia roli miejscowego, starszego podłoża.

Zasięg mezolitycznej fazy kultury niemeńskiej generalnie pokrywa się ze strefą przemieszania materiałów kultury janisławickiej i kundajskiej, trudno zatem mówić o niej jako o odrębnej jednostce kulturowej mezolitu. Leży na pograniczu dwu kręgów kulturowych i stanowi zmienną przestrzennie, a może i chronologicznie, wypadkową cech tych kręgów. Właściwą sobie odrębność kultura niemeńska zyskuje dopiero w początkach neolitu, wraz z pojawieniem się ceramiki typu Dubičiai oraz neolitycznych cech technologii obróbki krzemienia.

W III fazie neolitu Litwy (koniec III tys. – 1600 p.n.e.) pojawia się kultura ceramiki sznurowej. Czyste osadnictwo tej kultury spotykane jest w zachodniej i cen-

tralnej części Litwy. Południowa Litwa natomiast zajęta jest przez osadnictwo późnej fazy kultury niemeńskiej (górnioniemeńskiej) z dużym udziałem elementów sznurowych w inwentarzu (R. Rimantienė 1977a, s. 33). W analizowanych zespołach do materiałów kręgu sznurowego nawiązują takie elementy, jak siekiery dwuścienne o przekroju owalnym (Ryc. 7a) oraz narzędzia bifajalne (Ryc. 11b). Położenie naszych stanowisk w południowej części Litwy pozwala na uznanie tych elementów za wyraz oddziaływań z kręgu ceramiki sznurowej na kulturę niemeńską w jej późnej fazie.

*Mgr Radosław Marszałek
ul. Traugutta 2/4 m. 7
26-600 Radom*

BIBLIOGRAFIA

- Balcer, B.
1983 Wytwórczość narzędzi kamiennych w neolicie ziem polskich, Wrocław.
- Butrimas, A.
1992 Spigino mezolito kapai, „Lietuvos Archeologija” 8, s. 4–10.
- Černjaviński, M. M.
1966 Nekotoryje itogi izučenijsa neolitičeskich poselenij Belorusskogo Ponemanja, [w:] Drevnosti Belorussii, Mińsk, s. 83–97.
- 1970 Nemenskaja kul’tura, [w:] Očerki po archeologii Belorussii, Minsk, s. 84–87.
- Chmielewska, M.
1974 (rec.) R. K. Rimantienė, Paleolit i mezolit Litvy, APolski XIX, s. 247–254.
- Cyrek, K.
1981 Uzyskiwanie i użytkowanie surowców krzemiennych dorzeczy Wisły i górnej Warty, PMMAE 28, s. 5–108.
- Domanińska, L.
1983 Wybrane zagadnienia z krzemieniarstwa strefy nadmorskiej w epoce kamienia, [w:] Problemy epoki kamienia na Pomorzu (red. T. Malinowski), Słupsk, s. 217–228.
- Gurina, N. N.
1965 Novye dannye o kamennom veke severo-zapadnoj Belorussii, MIA 131, s. 141–203.
- Isaenko, V. F.
1977 Mezolit Pripjat’skogo Poles’ja, KSIA 149, s. 53–59.
- Jablonskytė - Rimantienė, R.
1966 Periodizacija mezolitičeskich stojanok Litvy, MIA 126, s. 75–87.
- Jodkowski, J.
1912 Okolice Grodna pod względem archeologicznym. Notatki z wycieczek odbytych w latach 1904–1910, „Światowit” X, s. 80–89.
- Kempisty, E.
1973 Kultura „ceramiki grzebykowo-dołkowej” na Mazowszu i Podlasiu, WA XXXVIII, s. 3–76.
- 1983 Neolityczne kultury strefy leśnej w północnej Polsce, [w:] Problemy epoki kamienia na Pomorzu, (red. T. Malinowski), Słupsk, s. 175–199.
- Kempisty, E., Sulgostowska, Z.
1976 Pierwsza osada neolityczna z ceramiką typu Dubiczaj w północno-wschodniej Polsce, WA XLI, s. 305–324.
- 1991 Osadnictwo paleolityczne, mezolityczne i paraneolityczne w rejonie Woźnej Wsi, woj. łomżyńskie, Warszawa.
- Kempisty, E., Więckowska, H.
1983 Osadnictwo z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu na stanowisku 1 w Sośni, woj. łomżyńskie, Wrocław.
- Kocón, L.
1987 Problem obecności kultury ahrensburkiej na wschód od Odry, Acta Universitatis Wratislaviensis 771, Wrocław, s. 81–124.
- Kozłowski, J. K., Kozłowski, S. K.
1975 Pradzieje Europy od XL do IV tys. p.n.e., Warszawa.
- Kozłowski, S. K.
1965 Z problematyki polskiego mezolitu, APolski X, s. 151–177.
- 1967a Kultura komornicka na tle mezolitu Europy Środkowej, „Światowit” XXVIII, s. 5–32.
- 1967b Z problematyki polskiego mezolitu. O podziale chronologicznym, [w:] Materiały do prahistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski, (red. W. Chmielewski), Warszawa, s. 46–75.
- 1967c Z problematyki polskiego mezolitu (cz. 4). O mezolicie Polski północno-wschodniej i terenów sąsiednich, APolski XII, s. 219–256.
- 1969 Z problematyki polskiego mezolitu. Wybrane zagadnienia z pradziejów dorzecza górnej i środkowej Wisły we wczesnym holocenie, WA XXXIV, s. 70–149.
- 1970 Ślady najdawniejszych grup ludzkich (paleolit i mezolit) w Polsce póln-wsch. i terenach sąsiednich, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1(107), s. 3–10.
- 1971 Północno-wschodni krąg kultur mezolitycznych, [w:] Z polskich badań nad epoką kamienną, (red. W. Chmielewski), Warszawa.
- 1972 Pradzieje ziem polskich od IX do V tysiąclecia p.n.e., Warszawa.
- 1973 Introduction to the History of Europe in Early Holocen, [w:] The Mesolithic in Europe, (red. S. K. Kozłowski), Warszawa, s. 331–366.

- 1980 Atlas of the Mesolithic in Europe, Warszawa.
- 1983 Wybrane fragmenty z najstarszych dziejów Pomorza i Mazur, [w:] Problemy epoki kamienia na Pomorzu, (red. T. Malinowski), Słupsk, s. 19–40.
- 1989 Mesolithic in Poland. A New Approach, Warszawa.
- K r u k o w s k i, S.
- 1920–22 Pierwociny krzemieniarstwa, transportu i handlu w holocenie Polski, cz. I, WA V, s. 185–206.
- 1939–48 Paleolit, [w:] Prehistoria ziem polskich, Encyklopedia Polskiej Akademii Umiejętności, t. IV, Kraków, s. 1–117.
- M a r c z a k, M.
- 1963 Wyniki badań mezolitycznego stanowiska we wsi Stawinoga, pow. Pułtusk, SprArch XV, s. 20–32.
- 1964 Najstarszy mezolit Mazowska w świetle dotychczasowych odkryć we wsi Stawinoga, pow. Pułtusk, APolski IX, s. 39–45.
- M e z o l i t
- 1989 Mezolit SSSR, (red. V. A. Rybakov), Moskwa.
- R i m a n t i e n ě, R.
- 1960 Stojanka kamiennego i brązowego vekov Samantonis, SA 1960/2, s. 115–127.
- 1966 Stojanki rannego neolita v jugo-vostočnoj Litve, [w:] Drevnosti Belorussii, Minsk, s. 54–62.
- 1971 Paleolit i mezolit Litvy, Vilnius.
- 1973 Die Herkunft der mesolithischen Industrie in den Bereiche des Neman (Nemunas)-Flussbassins, [w:] The Mesolithic in Europe, (red. S. K. Kozłowski), Warszawa, s. 485–503.
- 1974 (red.) Lietuvos TSR Archeologijos Atlasas, Vilnius.
- 1977a Chronologija neolita Litvy, KSIA 149, s. 31–34.
- 1977b Osnovnyje čerty mezolita Litvy, KSIA 149, s. 66–69.
- S a w i c k i, L.
- 1929 Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych okręgu województw wschodnich za lata 1924–1926, WA X, s. 286–291.
- S c h i l d, R.
- 1960 (rec.) R. Jablonskytė, Mezolit Litvy, RO III, s. 282–285.
- 1964 Paleolit końcowy i schyłkowy, [w:] Materiały do prehistorii ziem polskich, cz. I, Paleolit i mezolit, (red. W. Chmielewski), Warszawa, s. 129–239.
- S c h i l d, R., M a r c z a k, M., K r ó l i k, H.
- 1975 Późny mezolit. Próba wieloaspektowej analizy otwartych stanowisk piaskowych, Wrocław.
- S c h i l d, R., W i ě c k o w s k a, H.
- 1961 O tak zwanym przemyśle świdero-tardenuaskim, APolski VI, s. 185–203.
- S u l g o s t o w s k a, Z.
- 1989 Prahistoria międzyrzecza Wisły, Niemna i Dniestru u schyłku plejstocenu, Warszawa.
- S z m i t, Z.
- 1926 Przedhistoryczne kopalnie krzemienia w powiecie Wołkowskim na Litwie, ZOW XII, s. 14.
- 1929 Badania osadnictwa epoki kamienia na Podlasiu, WA X, s. 36–119.
- S z u k i e w i c z, W.
- 1901a Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska), „Światowit” III, s. 3–29.
- 1901b Epoka kamienia w gub. Wileńskiej, [w:] Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy, cz. 1, Wilno.
- 1904 Narzędzia kamienne gładzone w pow. Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska), „Światowit” V, s. 9–16 i 50–58.
- 1908 Poszukiwania archeologiczne w powiecie lidzkim, guberni Wileńskiej, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” X, s. 25–46.
- 1910 Ślady epoki kamiennej w guberni Wileńskiej, [w:] Kwartalnik Litewski, t. 1, Petersburg, s. 48–62.
- 1915–1918 Strefy archeologiczne na Litwie, Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 6, Wilno, s. 5–16.
- S z y m c z a k, K.
- 1992 Północno-wschodnia prowincja surowcowa kultury świderskiej, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica, t. 15, Łódź.
- W i ě c k o w s k a, H.
- 1964 Mezolit, [w:] Materiały do prehistorii ziem polskich, cz. I, Paleolit i mezolit (red. W. Chmielewski), Warszawa, s. 240–271.
- 1969 Zagadnienie zróżnicowań kulturowych w mezolocie Polski, „Światowit” XXX, s. 23–115.
- 1975 Społeczności łowiecko-rybackie wczesnego holocenu, [w:] Prahistoria ziem polskich, t. I, Paleolit i mezolit (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław, s. 339–438.

FLINT MATERIALS FROM BERŽUPIA, DUBICZE, DYMITRÓWKA AND GRYBOSZE IN SOUTH LITHUANIA

SUMMARY

The sites at Beržupia/Beržupis, Dymitrówka, Dubicze/Dubičiai and Grybosze/Gribaša, rej. Varėna, Lithuania, lie in the south-western part of the Lithuanian Lake District, on the upper and middle Mėrczanka/Merkys River, at the centre of heavy concentration of Final Palaeolithic, Mesolithic and Neolithic settlement. The sites at Dubicze were situated probably on the first terrace above the flood plain of Lake Pielasa; geomorphologic location of other sites cannot be specified more closely. The flint material had been collected from the surface of deflated dune formations at the turn of the 19th and 20th c. as well as in the 1920s by W. Szukiewicz and L. and I. Sawicki. All the specimens are made of Baltic Cretaceous flint collected locally from the surface. The local “Orany” variation of Baltic flint (from the town of Orany/Varėna) distinguished by its fine quality occurred in large nodules. The cores were worked using the hard hammer technique. The largest group is formed by conical and subconical speci-

mens with a single striking platform (Fig. 1). Nearly a half of the striking platforms show traces of preparation. Preparation of sides and back of the core is seen extremely seldom. While there are almost no raw blades of high quality many of the blade tools are of considerable length. It would appear that only a small number of long and straight blades were produced, most of them used in tool production. Percentage participation of cortical blades and flakes (Table 1) suggests that flint nodules were worked on the site. This is indicated by the tool inventory of a number of small concentrations of flints at Dymitrówka and Grybosze. Blade morphology, the type of cortex on cores and blanks, patina, manner of exploitation, and refittings (Fig. 6b) suggest that at least a part of the blanks and waste products had been struck from cores remaining at these sites which probably represent sites (workshops) which were used once or only briefly for working a one or more cores.

Flint finds originating from the sites in question vary greatly in terms of chronology and culture affiliation. A small number of specimens probably belongs to the Lyngby and Arhensburgian culture namely, a core similar to Lyngby specimens (Fig. 6d), tanged points (Fig. 4k) and truncated pieces of the Komornica/Zonhoven type(?). Swiderian culture is represented by tanged points (Fig. 5d,h, 7i, 10c,g), opposite platform cores (Fig. 3a, 7k) and Tarnovian end-scrapers (Fig. 3c, 4h,i, 5f) all of which occurred at several sites and may be dated to the close of Younger Dryas or beginning of the Preboreal Period. Mesolithic finds well represented at all sites included single specimens characteristic for the Western Baltic early Mesolithic: Komornica/Zonhoven truncated pieces and backed pieces of Stawinoga type associated with Komornica culture. It is noteworthy that inventories featuring elements of that culture form visible concentrations on the upper Kotra and Uła/Ūla Rivers, at Duba, Dubicze, Grybosze, Rudnia and Czereszla VI. Western influence is suggested by the presence in the assemblages likewise at Dubicze and Grybosze of elements such as Wieliszew points with a truncated base (Fig. 9d) and a trapeze with concave sides (Fig. 7h). Analogous specimens are known in Maglemosian culture. The presence of the trapeze suggests that contacts with this environment lasted even until the beginning of the Atlantic Period – the post-Maglemosian Oldesloe culture.

The main body of the collection is comprised by Janisławice and Neman material. Finds from Dubicze, Dymitrówka and Grybosze included all varieties of Wieliszew points: specimens having a natural, snapped, retouched or concave and retouched base. A distinct variant are truncated pieces of the Janisławice type in which the tang is formed (Fig. 9a,b) by means of a semiflat alternate (Kunda type) or unifacial (Ahrensburgian) retouch. They are made on broad, regular, slightly bowed blades. The small number of analogous specimens published to date has yet to be studied in more detail. They are associated with Kunda culture sites and concentrate in the area close to the border between Poland, Lithuania and Belarus. Materials from the analysed sites also featured elements characteristic for Janisławice culture, such as large and small Janisławice triangles, trapezes, partly backed knives and side-scrapers. The Boreal Period saw a shift of the Kunda culture from the north onto Janisławice settlement and the emergence of a zone of Kunda-Janisławice intermixing featuring assemblages containing elements of both these cultures. A compact area of occurrence of such assemblages to a large extent corresponds to with the range of a phenomenon defined by S. K. Kozłowski (1972, 92–119; 1973, 349–350) as Neman culture, group of the Lithuanian Kunda culture (S.K. Kozłowski 1971, 73), by R. Rimantiene (1971, 125–152) as Microlithic-Macrolithic culture.

Neman materials are characterised by presence of tools such as subconical cores with a single striking platform, slender and squat end-scrapers, burins on snaps, core and flake axes, Kunda points, Borki bladelets, Neolithic arrowheads, truncated pieces of Michałów type and perforators, borers, side-scrapers, Wieliszew points. The assortment of types evidently suggests a strong continuation of Mesolithic forms accompanied by an admixture of Neolithic characteristics evidenced by the method of retouching (arrowheads, axes). There is no certainty however, whether the Neolithic elements do not represent a purely mechanical admixture (E. Kempisty 1983, 183).

The presence of an arrowhead with channel retouch, the polishing of blades in macrolithic tools, predominance of macrolithic rather than microlithic forms (Dymitrówka, Berżupia), as well as the location of the site at Dubicze on the first terrace above the flood plain indicate a later chronology of the Neman materials, i.e., 3000 and 2000 BC. At the same time pottery registers early Neman elements (e.g. Dubičiai pottery). This suggests that the site was settled repeatedly or that there was a continuity of settlement from the beginning of the Neolithic. Phase III of the Neolithic in Lithuania (end of the 3rd millennium until 1600 BC) saw the advent of Corded Ware culture in the region. In southern regions of Lithuania settlement of Neman (Upper Neman) culture continued in existence featuring in its inventories numerous elements associated with the Corded Ware environment, represented in the collections under discussion by bifacial oval-sectioned axes (Fig. 7a) and bifacial tools (Fig. 11b).

Basing on the analysis of inventories the sites were distinguished into two groups:

1. Berżupia and Dymitrówka produced predominantly Neman culture material dated to 4000–3000 BC. A number of concentrations or sections of sites may probably be considered to be largely homogeneous although a slight admixture of materials from the Final Palaeolithic is also in evidence (i.e., Swiderian, Ahrensburgian?, Lyngby?) as well as most probably, Mesolithic (Janisławice culture?). A part of the assemblages have a character of workshops – Dymitrówka (*gn. 3, site 1e, Kolo koty 110*).
2. Dubicze and Grybosze most probably represent multicomponent flint workshops associated with working Cretaceous flint found locally. Similar character is exhibited by sites concentrating around Rudnia in Lithuania (R. Schild, H. Więckowska 1961, 194). Settlement continuity in these sites is documented starting from the close of the Final Palaeolithic until the Bronze Age.

thum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków	MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest	PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a mistopisné”), Praha
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)	PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa	PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha	PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford	Prahistoria ziem polskich	– Prahistoria ziem polskich, tom I: Paleolit i mezolit (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: Neolit (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom IV: Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: Późny okres lateński i okres rzymski (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin	Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn	PSAS	– „Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland”, Salisbury
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)	PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań	RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa	RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź	RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
JmV	– „Jahresschrift für mitteleuropäische Vorgeschichte”, Halle/Saale	SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz	SIA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa	SovArch	– „Sovetskaja Archeologia” (Советская археология), Moskwa
KSIA	– Kratkie soobščeniija Instituta archeologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskwa	SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
MIA	– Materialy i issledowanija po archeologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskwa	SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków	WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa	ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa	ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)		

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2001. Wydanie I. Nakład 600 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa